

Class DJ 3

Book B 43

31
V E R S L A G

DER

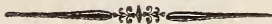
HISTORISCHE NASPORINGEN,

OP GEZAG VAN HET GOUVERNEMENT,

IN DEN JARE 1838, IN FRANKRIJK GEDAAN,

DOOR

MR. L. PH. C. VAN DEN BERGH.

TE *ARNHEM*, BIJ
IS. AN. NIJHOFF.

—
1839.

STANDARD ELECTRIC

1000 Broadway, New York, N.Y.

Telephone BR 1-1000

D 1701

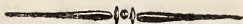
STANDARD ELECTRIC
1000 Broadway, New York, N.Y.
Telephone BR 1-1000

J3
B49

STANDARD ELECTRIC

NEW YORK

Het tijdvak der vorige eeuw is bijzonder vruchtbaar geweest in gelukkige beoefenaars en grondige navorschers van de geschiedenis onzes Vaderlands. Want, ofschoon zij reeds vroeger van de middeleeuwsche fabelen ontdaan en op eene pragmatische wijze behandeld was geworden, werd het eerst toen mogelijk, tot den grond der gebeurtenissen door te dringen en hare oorzaken en aanleidingen te ontsluijeren, nadat de geschiedvorschers tot de bronnen zelve werden toegelaten en de oorkonden der vroegere eeuwen, na eene langdurige gevangenis, eindelijk vrij aan het licht kwamen. Op de getuigenissen dezer oorkonden, vergeleken met de verhalen der vroegere historieschrijvers, werd de geschiedenis opgebouwd en verkreeg dus in vele deelen eene geheel nieuwe gedaante, terwijl tevens die oude gedenkstukken zelve openbaar gemaakt en door deskundigen op gezag en onder toezigt der Regering opgehelderd werden, ten einde iederen beoefenaar der geschiedenis de middelen te verschaffen, om de uitspraken der historieschrijvers aan de oorspronkelijke gedenkstukken te toetsen. Maar deze zuivere navorschingen betroffen voornamelijk slechts het tijdvak vóór

de vestiging van het gemeenebest: VAN MIERIS, MEERMAN, HUYDECOPER, KLUIT en zijne school, BONDAM, VAN SPAEN en meer andere mannen hebben zich, omtrent de vroegere tijden van onze geschiedenis, onvergankelijken roem en verdiensten verworven, doch het tijdvak van het gemeenebest, hoezeer door achtbare schrijvers met ijver en onpartijdigheid behandeld, liet nogtans veel te wenschen overig; menige duisterheden, die nadere opheldering vorderden; vele punten, die slechts eenzijdig beschouwd waren; en vooral miste men eene menigte oorkonden van verschillenden aard, die over den toestand des lands gedurende het bestier van het huis van Oostenrijk, over den oorsprong der kerkelijke en burgerlijke twisten, over de aanleiding tot eenen algemeenen opstand tegen Spanje, over het gedrag der wederzijdsche opperhoofden en raadslieden, over de geheele afzwering van den landsheer en de vestiging eener vrije Republiek, voldoende opheldering konden verschaffen, terwijl dit gebrek nog te meer gevoeld werd, bij de, sedert HOOFT, schier volkomene verwaarloozing der Spaansche geschiedschrijvers, en dus tot eene allezins onvolledige, onjuiste en eenzijdige beschouwing der gebeurtenissen aanleiding moest geven.

Men gevoelde dus algemeen de behoefte aan nieuwe navorschingen, die de nog verborgene bronnen aan het licht brengen en eene meer volledige beoefening der geschiedenis voorbereiden zouden, even als men dit ook in Duitschland en Frankrijk had aangevangen. Onze Regering, volkomen overtuigd van het nut en de weldadige gevolgen eener zoodanige onderneming, deed dan ook van haren kant al wat mogelijk was, om de-

zelve te bevorderen, en hieraan had men liet te danken, dat Z. M. onze Koning, reeds ten jare 1826, eene commissie benoemde, tot opsporing en bekendmaking der oude gedenkstukken onzer geschiedenis en letterkunde, en tevens de geleerden uitnoodigde, hunne denkbeelden mede te deelen over de beste wijze, om de geschiedenis onzer natie, volgens de tegenwoordige vorderingen der wetenschap, te boek te stellen; dit alles werd wel, door de rampzalige verdeeldheden in de Zuidelijke Nederlanden, voor eenen tijd verijdeld, maar het zaad, door onze Regering gestrooid, is nogtans niet verloren gegaan en vordert de dankbare erkenning van allen, wien het welzijn der wetenschappen en de grondige beoefening der geschiedenis ter harte gaat; inzonderheid hebben wij reden, met dankbaarheid het belangrijke verslag te vermelden, door den heer Staatsraad GROEN VAN PRINSTERER medegedeeld, nopens zijne reis en zijn verblijf in Frankrijk (*), zijne rijke historische nasporingen, waaraan wij de zoo merkwaardige Archiven van ons Vorstenhuis (†) te danken hebben, en de berigten nopens de schatten voor onze geschiedenis aldaar bewaard, wier aanzijn ons door dien geleerde het eerst werd bekend gemaakt.

Ik heb in den afgelopen zomer, op gezag van het Gouvernement, dat zelfde land bezocht; gedurende

(*) Zie hetzelfde in de *Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door IS. AN. NIJHOFF*, deel I. bl. 153-173.

(†) *Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. Recueil publié, avec autorisation de S. M. le Roi, par Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, Chevalier de l'ordre du Lion Belgique, Conseiller d'État. Première Série. Tome I. - VI. Leide 1835 - 1839.*

een verblijf van ruim zeven maanden, is mij voor onze taal- en letterkunde, maar inzonderheid voor onze geschiedenis, veel merkwaardigs voorgekomen, dat ik later, zoover het voor het algemeen en de wetenschap belangrijk zijn kan, hoop aan het licht te brengen, en waarvan ik thans vooreerst een verslag aanbied, ten einde het gewigt mijner ontdekkingen aan het oordeel der letterkundigen te onderwerpen.

Het was in het begin van Junij des vorigen jaars, dat ik mijne reis aanving. De stoomboot voerde ons, bij gunstigen wind, van *Rotterdam* in bijna twintig uren naar *Duinkerken*, eene welvarende stad in het voormalige Fransch-Vlaanderen, thans *département du Nord*. Voor de haven gekomen, kwam ons een Fransche loods aan boord, en verrassend was het mij, dadelijk bij de eerste woorden, die hij wisselde, onze taal te hooren, want het Nederduitsch, in Vlaamschen tongval, als de oude landtaal, is, ondanks de Fransche heerschappij, hier nog niet uitgestorven; het volk bewaart die als zijn erfgoed, terwijl de hoogere standen de taal hunner overwinnaars hebben aangenomen. Ook vindt het Nederduitsch eenen krachtigen steun in de geestelijkheid, want toen ik de kerken bezocht, vielen mij telkens de Nederduitsche aankondigingen en vermaningen derzelve in het oog, nergens trof ik die in het Fransch aan, en men verhaalde mij, dat er ook nog in de eerstgenoemde taal gepredikt en geleerd wordt. Zelfs de publieke ambtenaren voegen zich nu en dan naar de volks-behoefte, vooral in de

omliggende dorpen; die allen Vlaamsche namen dragen en waar men overal Vlaamsche opschriften en aankondigingen, en slechts weinige Fransche, aantreft.

Het is eene aangename gewaarwording, in een vreemd land nog onze moedertaal te hooren spreken, maar het is te vreezen, dat dit alles binnen vijftig jaar vergaan zal zijn, want ofschoon de bevolking Vlaamsche toenames draagt en Vlaamsche gelaatstrekken en kleding vertoont, schijnt zij zich reeds over haren oorsprong en hare spraak te schamen, zoodat ik meermalen onder vinden moest, dat lieden, welke ik onderling Vlaamsch had hooren spreken, jegens mij, wanneer ik hen in dien tongval aansprak, veinsden, denzelfen niet te verstaan. Overigens is hunne spraak onaangenaam en voor Hollanders niet gemakkelijk te begrijpen, deels wegens de uitspraak, die meestal naar het Fransch geplooid is, en deels wegens de vele eigenaardige en oude woorden, welke, bij ons geheel vergeten, alleen bij schrijvers der dertiende en veertiende eeuw voorkomen, maar hier nog in zwang gebleven zijn (*). Zoover ik heb kunnen nasporen, wordt aldaar niets in dezelve gedrukt, dan misschien eenige opschriften op kinderprenten, benevens notarieele aankondigingen en soortgelijke; de geestelijke schriften en volks-liederen komen uit Belgisch Vlaanderen.

Duinkerken is eene zeestad; geleerdheid en letterkundige beschaving staan op den achtergrond; men heeft er echter eene Bibliotheek van ruim vijf duizend boekdeelen, doch die meer tot gebruik van het alge-

(*) Zoo herinner ik mij, in eene notarieele aankondiging het woord *allame* (huisraad, vooral gereedschap) gelezen te hebben, dat bij MAERLANT en zijne tijdgenooten voorkomt.

meen, dan tot hulp der geleerden is ingerigt. Zij is, in de vorige eeuw, uit het legaat van eenen Burgemeester der stad ontstaan, die zijne verzameling van twaalf honderd deelen aan de stad naliet, wordt jaarlijks met de beste werken van wetenschap en smaak vermeerderd en op eene vrijzinnige wijs ten algemeenen nutte aangewend. Archiven van eenig belang bezit de stad daarentegen niet; dezelve zijn, zoo als mij de Secretaris der stad berigtte, in de 17e eeuw verbrand, en de nieuwere leveren, althans voor onze geschiedenis, weinig merkwaardigs op.

Ik vervolgde mijne reis over *S. Winoxbergen* en *Wormhout* naar *Cassel*, een klein landstadje, bekend om zijne fraaije ligging op eenen berg, van digte bosschen omgeven, waar men het geheele land eenige uren ver overziet. Enkele landhuizen steken hier en daar bevallig uit het geboomte, en bovenal verdient dat van wijlen den Generaal VAN DAMME bijzondere melding. *Cassel* is vroeger eene Romeinsche legerplaats geweest; hier rondom werden sedert lang vele oudheden opgegraven, maar bij gebrek aan deskundigen gingen zij verloren; thans echter heeft Cassels goede genius daar voor gezorgd: een ongeletterd, maar ijverig burger dier stad, de Heer VAN OVERSCHEELE, heeft zich de zaak aangeetrokken en alle oudheden verzameld, welke hij bekomen konde. Tevens een beminnaar der natuurlijke historie zijnde, had hij ook eene kleine verzameling opgezette dieren bijeengebragt, die de stad van hem heeft overgenomen, en daarvan op het stadhuis een klein Museum aangelegd. Eenige middeleeuwsche en Indische zeldzaamheden worden hier mede bewaard. Deze verdienstelijke burger, die in Holland geweest was en onze

taal sprak, geleidde mij zelf derwaarts; de verzameling was nog niet gerangschikt, zoodat de Romeinsche oudheden, de *fossilia*, de opgezette vogelen en kapellen, de horens en schelpen en eenige rariteiten allen door en nevens elkander lagen. Men wees mij hier een aantal keizerlijke penningen, urnen en graflampen, veelal van roode gebakkene klei; in een van deze, tusschen roode tegels als in een kistje besloten, had men overblijfsels van menschenribben, asch en drie penningen gevonden, waaronder één van Domitianus. Mijn geleider deelde mij nog eenige bijzonderheden omtrent deze oudheden mede; onder anderen had men eens bij toeval drie steenen beelden van zeer goeden beitel ontdekt; één daarvan, een Jupiter, had hij vroeger zelf in bezit gehad, doch het was hem ontroofd en thans misschien elders in een kabinet overgegaan. Van grafheuvelen, die hier gewisselijk bestaan zullen, droeg hij geene kennis, maar toen ik daarop zijne aandacht vestigde, beloofde hij mij, de zaak te zullen onderzoeken. Er wordt thans van deze kleine verzameling eene beredeneerde opgave gereed gemaakt, die ik hoop, dat ook hier te lande bekend zal worden.

Van Cassel reist men langs eenen heuvelachtigen en met koorn en bosch omzoomden weg, die overal vrolijke vergezigten oplevert, naar de stad *Belle* of *Bailleul*, waar de grensscheiding is tusschen de Vlaamsche en Fransche bevolking. In deze omstreken spreekt men nog overal Vlaamsch, en ik trof onder de landlieden verscheidenen aan, die geen enkel woord Fransch kenden. Ook voeren tot hiertoe, of weinig verder, alle plaatsen Nederduitsche, verder oostelijk Fransche namen, en dit Vlaamsche taalgebied strekt zich ten zuiden,

(althans wat de plaatsnamen aangaat) uit tot diep in het Departement *Pas de Calais* of het voormalige Artois, alwaar, in den omtrek der steden Atrecht, Bethune en S. Pol, nog de Nederduitsche dorpsnamen *Boom*, *Lozinghem*, *Westerchem*, *Ham* en meer anderen voorkomen; het schijnt dan ook, dat, met uitzondering van Cassel, in het westen oudtijds Germaansche, in het oosten van de stad Bailleul Romeinsche Goden gediend zijn, althans ik meen dit te mogen opmaken uit de namen der dorpjes *Outersteene*, *Offretun* (Offertuin?), *Linde*, *Steene*, *Eringhen*, *Hardifort*, *Hardingen*, *Offerkerque* (Offerkerk?), terwijl men, ten oosten van Rijssel, bij Valenciennes, *Famars* (fanum Martis) aantreft, met zijne talrijke Romeinsche oudheden, zuidelijk in *Pas de Calais* de dorpen *Robreuve* (robur Jovis), *Robreuville* en nog een ander *Robreuve* bij Houdain, in het oosten van het *département du Nord* het dorp *Jeumont* (Jovis mons) en, op een klein uur afstands van Rijssel, *Templemars* (templum Martis) en *Templeuve* (templum Jovis). De gelegenheid ontbrak mij, om aldaar naar oudheden onderzoek te doen, en overblijfselen van tempels heb ik niet ontdekt, alleen verhaalde mij de dorpskastelein te Templemars, die nog iets meer dan gewoon boerenverstand bezat, dat er beneden het dorp nog eenig voor Romeinsch gehouden muurwerk in den grond zat, en dat hij zelf eens toevallig eenen vloer van roode tigchels ontgraven had, benevens eenige molensteenen. Ook was hem verhaald, dat men vroeger in het dorp, in een zeer oud huis, eenen kelder opgravende, buitengewoon groote menschenbeenderen en ijzeren wapentuigen ontdekt had, doch dit alles was verloren geraakt; urnen en pennin-

gen waren er, zijns wetens, nooit ontdekt. Met dit schrale bericht moest ik mij vergenoegen, daar mij tijd en gelegenheid tot verdere nasporing ontbraken. Evenwel meende ik, dit weinige niet te moeten terughouden, vooral in het belang van diegenen onzer landgenooten, die zich meer bijzonder op deze wetenschap hebben toegelegd; want deze landstreek is eene nog niet ontgonnen mijn, die bij vlijtige navorsching veel belooft, maar wier nu en dan toevallig ontdekte schatten ongekend verloren gaan, of als kinderspecluig op de markten verkocht worden.

Doch genoeg van alle deze Romeinsche oudheden, ik ga thans tot Nederlandsche over. Ik verlaat dus Cassel, Templemars en hunne heiligdommen, en voer u, mijn lezer, van Bailleul, door eene vruchtbare vlakte, over de kleine stad *Armentieres*, naar *Rijssel* of *Lille*, met zijne duizend oliemolens en altijd rookende schoorsteenen. Gij bespeurt hier reeds de kenmerken eener groote fabriekstad, waar materiele welvaart op den troon zit, alle handen arbeid vinden, alle werktuigen in beweging zijn, maar het verstand, dat meer dan dit alles begeert, minder ruim voedsel vindt. En echter heeft *Rijssel* mij de hoofdbron voor mijne nasporingen opgeleverd; dáár berusten rijke schatten voor de Nederlandsche geschiedenis, en de geleerde bewaarder dezer oorkonden, verre van die als een gesloten heiligdom te beschouwen, vergunt daarvan gaarne de inzage aan allen, die in dezelve belang stellen, daarin ondersteund door het Fransche Gouvernement, dat met ware vrijzinnigheid en onbekrompen de wetenschappen ondersteunt.

Het waren dan deze Departementale Archiven, die

bijzonder mijne aandacht tot zich trokken, en — ik beken het gaarne — mijne verwachting verre overtroffen hebben. Deze verzameling, de rijkste nà die van de hoofdstad, is alhier langzamerhand sedert eenige eeuwen bijeengebragt en behoorde voorheen tot de Rekenkamer van Rijssel. De tegenwoordige bestuurder, de heer Doctor LE GLAY, heeft kortelijk de lotgevallen dezer verzameling en hare inrigting in eene afzonderlijke verhandeling beschreven, terwijl hij zich thans met eene meer uitvoerige geschiedenis derzelve bezig houdt. De grenzen van dit verslag gedoogen niet, de bijzonderheden daarvan mede te deelen; ik moet derwaarts verwijzen (*): dit eenige zij er hier van gezegd, dat, tijdens de Fransche omwenteling, deze schatten op den rand huns ondergangs gestaan hebben, daar de toenmalige regering, inzonderheid de Minister van Binnenlandsche Zaken GARAT (ten gevolge eener wet van den 24 Junij 1792, die het verbranden van alle papieren gelastte, welke van eenige titels van adeldom melding maakten) de geheele vernietiging der Rijsselsche Archiven bepaalde. Men heeft het alleen aan den moedigen tegenstand van den toenmaligen opzigter ROPRA te danken, dat deze ook voor Nederland zoo gewigtige papieren behouden zijn gebleven (†).

(*) De titel van deze brochure is: *Notice sur les Archives de la Chambre des Comptes de Lille, par le Docteur LE GLAY. Lille imprim. de L. Danel 1835.* Men zie verder de Bijlagen.

(†) De brieven van GARAT aan ROPRA en diens antwoord zijn te merkwaardig om niet hier eene plaats te verdienen. De Minister zegt daarin onder anderen van de Archiven: » Je ne vois dans les papiers de l'ancienne Chambre des Comptes de Lille rien à conserver, que ce qui peut établir des créances de la nation envers des comptables ».

Deze belangrijkheid der Rijsselsche Archiven voor onze geschiedenis was overigens onzen vroegeren geleerden niet geheel onbekend gebleven; het blijkt toch uit de alhier berustende briefwisseling, dat niet alleen de heeren MEERMAN en VAN MIERIS, en later, zoo als bekend is, de Hoogleeraar KLUIT, van de toenmalige Archivarissen GODEFROY, afschriften van en berigten omtrent verscheidene charters bekomen heb-

» et cette vérification ne me parait pas devoir exiger des recherches
» ni longues, ni pénibles. Tous les papiers anciens et d'écriture go-
» thique ne doivent, là comme ailleurs, être que des titres de féodalité,
» d'assujettissement du faible au fort, et des réglemens politiques
» heurtant presque toujours la raison, l'humanité et la justice; je pen-
» se qu'il vaut mieux *substituer à ces vieilles et ridicules paperasses*
» la Déclaration des droits de l'homme. C'est le meilleur titre qu'on
» puisse avoir." — Hierop antwoordt ROPRA: » Lorsque j'ai sollicité
» de votre prédécesseur la place de garde des archives de la Chambre
» des Comptes de Lille, c'était dans la supposition que ces archives
» étaient utiles à la République. Ma commission me charge de veiller
» à la conservation du dépôt qui m'était confié; c'est pourquoi j'ai
» cru devoir vous prévenir des dégâts que le commissaire de la comp-
» tabilité, celui du département et leurs manoeuvres y avaient commis.
» Je vous ai observé en même temps qu'on ne devait par prendre des
» aveugles pour juger les couleurs; vous me paraissez être d'une autre
» opinion, puisque, sur le témoignage d'un administrateur de la comp-
» tabilité, qui ne connaît pas plus le prix des antiquités diplomatiques
» que le coq de la fable ne connaissait celui du diamant qu'il avait
» trouvé, vous décidez qu'il n'y a dans les papiers de l'ancienne Cham-
» bre de Lille rien à conserver, et vous ordonnez la destruction de ces
» archives nationales, peut-être les plus intéressantes que la République
» possède. Je n'ai aucun moyen pour empêcher l'exécution de cette
» résolution meurtrière; ainsi je remettrai les clefs de ce dépôt aux
» personnes qui seront chargées de le supprimer. En recommandant
» à ces charticides de n'épargner aucun papier ancien et d'écriture
» gothique, vous pouvez être assuré que vos intentions seront remplies
» de la manière la plus complète, et qu'ils n'y laisseront rien, si ce

ben, maar ook, dat, omtrent de helft der vorige eeuw, de Staten van Friesland, door tusschenkomst van den Franschen Gezant D'HAVRINCOURT en den Minister DE CHOISEUL, ettelijke gewigtige oorkonden aldaar hebben doen copieren (*). Met dat al is het grootste gedeelte van de oude gedenkstukken, die tot ons land betrekking hebben, hun onbekend gebleven, en daaronder vele, welke tot vroege eeuwen behooren, en zelfs is een goed gedeelte daarvan aan de opmerkzame navorsching van den Archivarius DENIS GODEFROY ontsnapt en eerst sedert kort geheel of gedeeltelijk opgedolven, terwijl daarentegen weder verscheidene andere, inzonderheid die de geschiedenis van Gelderland of de zaken van het

» n'est des inventaires auxquels il faudra bien faire subir le même
» sort, puisqu'ils ne pourraient servir qu'à faire connaître et regretter
» des pertes irréparables. J'espère, citoyen ministre, que vous voudrez
» bien me permettre de ne prendre aucune part à cette opération, qui
» n'est comparable qu'à l'incendie de la bibliothèque d'Alexandrie et
» qui ne me paraît nécessaire par aucun motif raisonnable etc.....
» Vous conviendrez, je crois, citoyen ministre, que votre ordre de-
» structeur va priver la République de ressources pécuniaires bien né-
» cessaires dans les circonstances actuelles. Il est vrai, que la suppres-
» sion des archives et même des bibliothèques nationales peut l'en
» dedommager par la vente des papiers, parchemins et livres, et par celle
» des bâtimens qu'occupaient ces établissemens gothiques. Elle profitera
» encore des traitemens de garde, et il ne lui en coutera pour rem-
» placer tout cela que quelques exemplaires de la Déclaration des droits
» de l'homme. Assurément c'est une belle invention que la substitution
» de la Déclaration des droits aux chartes, aux titres et aux livres.
» Vous faites de cette Déclaration la science universelle, et je ne sais,
» citoyen ministre, comment les pauvres hommes pourront reconnaître
» une découverte aussi importante." -- De Minister nam deze stout-
moedige taal ter harte en de Archiven bleven behouden.

(*) Zie de Bijlagen.

Huis van Oranje betreffen, sedert uit de Archiven vermist worden.

Alvorens ik nu mijne lezers in de zalen van het Archief binnenleide en hun de schatten aanwijze, die daarin voor onze vaderlandsche geschiedenis bewaard worden, moet ik met dankbaarheid gedenken aan de heusche dienstvaardigheid van den geleerden Opzigter dezer Archiven, den heer LE GLAY, zonder wiens inlichting en behulpzaamheid het mij niet ligt gelukt zoude zijn, uit de onoverzienbare massa dezer, deels nog ongeordende papieren, datgene op te zamelen, wat voor Nederland in het bijzonder belangrijk kon geacht worden. Deze geleerde, die zich door verschillende historische en oudheidkundige nasporingen in Frankrijk roemvol bekend gemaakt heeft, benevens zijn zoon, de Heer EDWARD LE GLAY, die zich met geluk op de beoefening der vroegere Fransche taal- en letterkunde toelegt, en daarvan reeds belangrijke proeven gegeven heeft — beiden hebben zich om het zeerst beijverd, mij de hand te bieden, en mij alles aan te wijzen, wat hun voor het onderwerp, dat mij bezig hield, van eenig gewigt voorkwam, gelijk ook de jongelieden, aan deze inrigting verbonden, mij desgelijks alle behulpzaamheid in het opsporen betoonden. Van de personen ga ik tot de zaken over.

De voormalige Rekenkamer, thans het Departementaal Archief, bevat eene verzameling van documenten, die sedert het jaar 1385, of welligt nog vroeger, hier op een gehoopt zijn. In de zeventiende eeuw werd die schat aan het bestuur van zekeren GODEFROY toebetrouwd, die, benevens zijne nakomelingen en opvolgers in dit ambt (die een geslacht van geleerde mannen

opleveren), deze massa allengs geordend en gedeeltelijk op eenen voortreffelijk ingerigten inventaris gebragt hebben, welke vijf zware boekdeelen in-folio vult en waarvan de twee eerste deelen, benevens het vierde, van uitmuntende alphabetische registers voorzien zijn. ST. GENOIS heeft dezelve, doch zeer gebrekkig en slechts gedeeltelijk, in het licht gegeven; eene nieuwe uitgave is zeer wenschelijk (*). Deze inventaris, welke eene *beschrijving* van alle de hier berustende brieven bevat, sedert het jaar 706 tot aan het jaar 1307, is door D. J. GODEFROY in de jaren 1782—1790 opgemaakt en naderhand door anderen, maar met minder zorg en naauwkeurigheid, tot het jaar 1600 vervolgd. De tegenwoordige Archivarius hoopt dien te voleinden en tevens het geheele werk te herzien, waarna het welligt tien dergelijke deelen zal bedragen.

Den inhoud der bijzondere afdeelingen dezer Archiven ga ik korthedshalve voorbij, en vermeld alleen, dat, volgens eene oppervlakkige schatting van den vroegeren Archivarius DENIS GODEFROY, hier berusten een aantal van ongeveer tien duizend registers, zonder eene overgroote menigte liassen van ordonnantiën, rekeningen, brieven, volmagten en dergelijke. Voorts meer dan twaalf duizend charters, deels oorspronkelijke (†), deels ge-

(*) De Heer Archivarius LE GLAY bereidt eene uitgave van den geheelen inventaris, waartoe eene intekening geopend is, onder anderen te 's Gravenhage bij den Boekhandelaar DOORMAN. Zoodra de kosten door een genoegzaam getal deelnemers gedekt zijn, zal er met het drukken van dit werk een aanvang gemaakt worden. Wij meenen dit aan de Opzigters der boekerijen in Nederland te moeten aanbevelen.

(†) Het oudste oorspronkelijke diploma is een voorregtsbrief van Keizer Hendrik II, gegeven ten jare 1008 en voorzien met zijn zegel en monogramma.

lijktijdige en meestal authentieke afschriften, betreffende de Graven van Vlaanderen en Hertogen van Bourgondië. Men vindt hier vredes-, huwelijks- en handelsverdragen, de testamenten der Graven en Gravinne van Vlaanderen, de keuren en voorregtsbrieven van vele steden, kerken en gestichten; in één woord, bijna alle de acten, afkomstig van de landsvorsten en hunne bondgenooten. Een deel derzelve, ten getale van omstreeks vijf duizend, zijn in twintig authentieke charterboeken, meestal op perkament geschreven, voorhanden, welke het tijdvak van 819—1340 bevatten (*).

Ziedaar een beknopt overzicht van den algemeenen inhoud dezer Archiven; treden wij nu in eenige bijzonderheden over hetgeen daarin voor Nederland belangrijks door mij is opgespoord, waarin ik naar tijdsorde de onderwerpen zal opgeven.

Het was te verwachten, dat de meeste dier oorkonden de tijden zouden betreffen, toen wij, of veelvuldig met de Vlaamsche, Brabandsche, Bourgondische en andere naburige Vorstenhuizen in betrekking stonden en verbonden met hen sloten, of wel met hen onder hetzelfde bestuur vereenigd waren. Deze overweging heeft mij, bij mijne nasporingen in dit doolhof, ten leiddraad gestrekt en werd ook door de uitkomst bevestigd.

De oudste betrekkingen, welke tusschen ons en andere landen bestonden, waren van geestelijken oorsprong; zij ontsproten uit schenkingen en voorregtsbrieven, door Vorsten en voorname personen aan kerken en geestelijke gestichten verleend, waarvan onze

(*) In de gemelde brochure, spreekt de schrijver slechts van twaalf cartularien, bevattende 3500 oorkonden; de overige zijn later ontdekt.

charterboeken zeer vele voorbeelden opleveren. Van dien aard echter heb ik te Rijssel slechts weinig opgespoord; ik heb hier alleen als de oudste te vermelden eenen brief van den jare 1115, waarbij de Abt van S. Amand eenige goederen bij Dockum en Stavoren in Friesland verkoopt, welke brief niet opgenomen is in het Charterboek dier provincie van den Baron VAN SCHWARTZENBERG, benevens een verdrag van den jare 1264, tusschen de Bisschoppen van Utrecht en Doornik, het laatste *in originali* aldaar berustende, het andere in een autentiek *cartularium* der 14e eeuw.

Dit alles echter is niet noemenswaard, bij hetgeen hier nopens de burgerlijke of staatkundige betrekkingen van Nederland aangetroffen wordt. Het eerste tijdperk, dat hier in aanmerking komt, is de regering van onzen beruchten en ongelukkigen Graaf Floris V: geen zijner voorzaten had zich nog zoodanig met vreemde Staten en Vorsten ingelaten, zoo vele onderlinge verdragen gesloten, en vooral zoo vele zaken met de beheerschers der Zuidelijke Nederlanden bestaan. Van hem begint dan ook de reeks van Nederlandsche oorkonden, in deze verzameling berustende, en ik heb omtrent dezen Graaf niet minder dan zes oorspronkelijke en, zoover ik weet, nog onbekende brieven opgespoord, behalve een aantal andere, die uit de verzamelingen van VAN MIERIS, KLUIT en soortgelijke werken bekend zijn. Deze zes charters betreffen het tijdvak van 1275—1296, het jaar van 's Graven ongelukkigen dood, en behelzen eenige schenkingen, en verdragen van dien Vorst, met Grave GUY van Vlaanderen en andere Heeren. Daarop volgen nog vijf verdrags-oorkonden van gemelden GUY.

met 's Graven zoon Jan, den laatsten Vorst uit het Hollandsche huis, meest allen door mij uit oorspronkelijke stukken afgeschreven en waarvan sommigen, in het Nederduitsch gesteld, ook voor de geschiedenis der taal niet onbelangrijk zijn. De inhoud van deze elf charters betreft voornamelijk de instandhouding van het graafschap in het Hollandsche huis, verdragen met de Vlaamsche Heeren, de betrekking der Hollandsche Graven tot den Keizer en het Rijk, en de maatregelen hunner vrienden, om den dood van Floris te wreken.

De betrekkingen van den Vlaamschen Guy waren nog nauwer met Gelderland dan met Holland, door het huwelijk, namelijk, zijner dochter Margaretha met Grave Reinoud I. van Gelder. Van daar dan ook vele verdragen en brieven, te meer daar de spilzieke, zorgeloze Geldersche Graaf gedurig geld behoefde, en dan gewoonlijk tot zijnen schoonvader zijne toevlugt nam, dien wij hierin als mild en grootmoedig leeren kennen, daar het hem weinig moeite had behoeven te kosten, om dit geheele gewest aan zijne heerschappij, welligt voor altijd, te onderwerpen. Ik heb daarvan een aantal van niet minder dan zestien oorkonden opgezameld, die allen, voor zoo ver ik weet, onuitgegeven zijn en aan sommige duistere punten der Geldersche geschiedenis, zoo als bij voorb. de verpanding aan Vlaanderen, nieuw licht toebrengeu. Daarenboven waren er hier eertijds nog verscheidene andere brieven, Grave Reinoud betreffende, aanwezig, waarvan ik alleen de aantekening van den inhoud heb kunnen opnemen, daar zij thans vermist worden.

Het begin der veertiende eeuw leverde mij veel

minder merkwaardigs op; de overgang der grafelijke waardigheid van Holland in het Henegouwsche huis was hiervan misschien eene oorzaak; het is althans zeker, dat zich, vóór den jare 1816, een aantal oude, de provincie Holland betreffende oorkonden, te Bergen in Henegouwen bevonden hebben, welke toenmaals, door wijlen den Rijks-Archivarius VAN WIJN, van de overige afgescheiden en naar 's Gravenhage zijn overgebracht, zoo als mij ook, op mijne schriftelijke aanvraag aldaar, door den heer LACROIX, Opzigter der Archiven van Henegouwen, berigt is. Al hetgeen ik nopens dien tijd te Rijssel aantrof, bepaalt zich tot niet meer dan elf brieven, meest allen van ondergeschikt belang, waaronder ik alleen opnoem eene rekening van krijgskosten voor elk der Hollandsche ridders, gediend hebbende in den oorlog tegen Vlaanderen, van den jare 1315, die, zoowel wegens de opgave der bijzondere personen, als voor de krijgsgeschiedenis van dien tijd, vrij merkwaardig is.

Ik kom nu tot een tijdvak van grooter belang, tot dat van de beruchte twisten der Hoekschen en Kabeljauwschen in Holland, wier oorsprong in de verwijdering tusschen Margaretha van Henegouwen en haren zoon Willem van Beijeren gelegen was, welke gebeurtenissen reeds vroeger de bijzondere aandacht der geschiedkundigen tot zich getrokken hebben en laatstelijk door den Hoogleeraar TYDEMAN en den tegenwoordigen Rijks-Archivarius DE JONGE, in afzonderlijke verhandelingen (*), zijn toegelicht. Hoe zeer dit gewigtige tijd-

(*) De tijtels zijn: 1.) *Verhandeling over de Hoeksche en Kabeljauwsche partijschappen*, door Mr. H. W. TYDEMAN, door het

vak hierdoor reeds is opgehelderd, is bekend, maar hetgeen ik in de Rijsselsche Archiven daarover aantrof, zal, zoo ik vertrouw, weder een nieuw licht daarover werpen en kan strekken, om den geleerden daarvoor nog meer belang in te boezemen.

Onder de oorkonden, welke hetzelfde betreffen, bevinden zich, zoowel publieke of staatsstukken, als bijzondere en vertrouwelijke, en onder deze laatste vooral zeer gewigtige.

In de eerste plaats vermeld ik eene korte kronijk in de Fransche taal, door eenen ongenoemde, naar het mij voorkomt, eenen ambtenaar en aanhangeling van Margaretha, nog gedurende haar leven opgesteld, en waarin de eerste oorsprong, de ontwikkeling en voortgang dezer onzalige verdeeldheden tot omtrent het jaar 1351, naauwkeurig, uitvoerig en uiterlijk onpartijdig verhaald wordt, terwijl het overigens in eenen voor dien tijd deftigen en gemakkelijken stijl is voorgedragen en hier en daar door staatsstukken, die er in opgenomen zijn, nader wordt gestaafd.

Wanneer uit dit gedenkstuk blijkt, hoe, aan den eenen kant, Hertog Willem, alleen door de opruivingen van eenige edelen en steden, voornamelijk door de Heeren van Veere en van Herlaer en de stad Delft, bijna zijns ondanks, den standaard des opstands te-

Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen met goud bekroond, en gedrukt in de werken des Genootschaps, deel II, st. 2. Ook afzonderlijk uitgegeven te Leyden 1815. — 2.) *Verhandeling over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten, ontleend uit echte, meest onbekende gedenkstukken, door Mr. J. C. DE JONGE*, Leyd. 1817.

gen zijne moeder verhief, en deze, aan den anderen kant, telkens door moederlijke liefde gedreven, zelfs wanneer zij voordeelen behaalde, tot verzoening neigde, zoo worden ons de bijzonderheden harer vredesvoorslagen nog nader bekend gemaakt, door drie verschillende stukken, van tijd tot tijd aan haren zoon medegedeeld, en waarin de ongelukkige Vorstin, telkens meerder toegevende, eindelijk schier alleen met de *bloote erkenning van haar regt*, de genieting eener bede en de instandhouding van de erkende regten harer andere zonen en vrienden, benevens eene algemeene vergiffenis, genoegen neemt. Deze drie stukken, in verscheidene afschriften aanwezig, dragen geene kenmerken van authenticiteit, maar zijn in het schrift van dien tijd vervat en hier en daar doorgehaald, zoodat zij als concepten te beschouwen zijn, der Gravinne ter goedkeuring voorgelegd en misschien door haar eigenhandig veranderd en verbeterd.

Eene andere, niet minder merkwaardige bijdrage leveren ons drie onuitgegevene brieven, als bijzondere geschriften (*documenta privata*) te beschouwen, waarvan twee, door de Gravin Margaretha aan haren broeder den Koning van Engeland gerigt, zijne hulp inroepen en hare volkomene onderwerping aan zijne uitspraak en bemiddeling tusschen haar en haren zoon behelzen, terwijl de derde een geheime brief is, door eenen onge-noemde, welligt Jan van Beaumont oom der Keizerinne, aan den Keizer (*Domino suo carissimo*) geschreven en den toestand des lands ten jare 1345, benevens de middelen tot bedaring der ontruste gemoederen opgevende, welke brief als de aanleiding mag beschouwd worden tot de charter van 1346, waarbij Keizer Lode-

wijk aan Margaretha de investituur harer graafschappen en de vrije beleening der vasallen volkomen toestaat. De zonderlinge toon en inhoud van dezen brief zijn hoogst opmerkenswaardig. Hier wordt onder anderen voorgeslagen, om de graafschappen van Holland, Zeeland en Henegouwen in markgraafschappen te veranderen en der Gravinne verlof te geven, om hare mannen alleen met woord en hand, en niet, zoo als hier het gebruik was, door eenen kus, te verlijen: *Nam* (zegt de schrijver) *si infeodabit omnes vetulos et vetulas per osculum, labia eius forte deuenirent ita tenuia et gracilia, quod dentes apparerent et niterent extra cutem, quod absit.*

Eindelijk ontdekte ik nog eene niet onaardige bijdrage tot de kennis van het bijzondere leven dezer Vorstin, namelijk een dagboek harer huishoudelijke uitgaven, gedurende haar verblijf te 's Gravenhage, door haren hofmeester gehouden. Men heeft wel eens op deze en dergelijke stukken met minachting neêrgezien, maar elk, die de schriften van wijlen onzen beroemden VAN WIJN beoefend heeft, zal de moeite, aan het lezen daarvan besteed, niet geheel verloren achten.

Het staatsleven dezer Vorstin, en de geschiedenis harer oorlogen en twisten, vindt mede nog eenig voedsel in de Rijsselsche Archiven; het zijn een twaalftal charters, waarvan evenwel reeds eenige bekend zijn, welke ik er heb aangetroffen.

Veel minder merkwaardigs is mij daarentegen voorgekomen nopens het overige van het grafelijke tijdperk, tot aan de regering van Keizer Maximiliaan; ik ga dus kortheidshalve den inhoud voorbij van eenige hierover bijeen vergaderde stukken, om alleen nog te melden,

dat hier een aantal hoogst gewigtige charters, brieven en andere oorkonden voorhanden zijn, behoorende tot de geschiedenis van Gravin Jacoba van Beijeren. Diegene, welke in het Fransch en Latijn gesteld waren, zijn, naar mij te Rijssel verzekerd is, aan den Heer Baron VANERTBORN, die zich met hare geschiedenis bezig houdt, medegedeeld, maar er moeten hier nog ettelijke stukken van belang schuilen, die in het Nederduitsch geschreven waren en welke men, onze taal niet kennende, verzuimd heeft, aan dien geschiedvorschcr mede te deelen. Het is mij echter niet gelukt, dezelve in te zien, daar zij toevallig verplaatst waren (*).

Wanneer, voor het overige, gedurende het grootste gedeelte der vijftiende eeuw, uit deze Archiven weinig licht opgaat over onze geschiedenis, het begint weder met grooteren luister te schijnen, bij den aanvang der regering van Keizer Maximiliaan, in het laatst dezer vijftiende eeuw. Dan verspreiden deze Archiven een geheel nieuw licht over de geschiedenis van Europa; een schat van veelsoortige oorkonden doet zich voor den geschiedvorschcr op en trekt om strijd zijne aandacht tot zich. Nederland komt in aanraking met geheel het beschaafde Europa en de politiek van alle die staten is dan ook met die van Nederland in deze gedenkstukken door een gemengd.

Het belangrijkste, dat daar omtrent te vinden is, bestaat in de oorspronkelijke briefwisseling van het

(*) Door gunstige tusschenkomst der Regering, is mij mede nopens Jacoba een stuk uit eene oude Latijnsche kronijk medegedeeld, in handschrift berustende op de boekerij van het Vaticaan. Hetzelve is nogtans niet van bijzonder belang.

laatst der vijftiende tot het begin der zeventiende eeuw, door een aantal Vorsten en andere personen, die de gewichtigste rollen in de groote gebeurtenissen van dit tijdvak vervuld hebben; eene verzameling, welke van dien aard is, dat zij, volgens opgave van den Archivaricus GODEFROY, meer dan honderd boekdeelen zou kunnen vullen en oppervlakkig, met de daarbij gevoegde memoriën, instructiën en quitantiën, op een aantal van tusschen de twaalf en vijftien duizend brieven geschat wordt. Een der vroegere Archivarissen uit het geslacht GODEFROY heeft, in eene uitvoerige verhandeling, een beknopt overzicht van dezen letterschat gegeven en daar tusschen verscheidene uittreksels uit bijzonder gewichtige brieven ingevlochten, welk geschrift nog ongedrukt in de Archiven berust, terwijl mij hoop gegeven is, hetzelfde in het vervolg voor ons publiek te mogen aanwinnen, althans indien dit in de vroegere geschiedenis des Vaderlands genoegzaam belang stelt.

Ik gewaag hier ter plaatse thans niet van het gewigt dezer verzameling van brieven voor de geschiedenis van Frankrijk, Italië en andere staten, maar bepaal mij alleen bij datgene, wat tot ons Vaderland betrekking heeft. Zoo treft men dan aan de geheele (deels eigenhandige) briefwisseling van Keizer Maximiliaan met zijne dochter Margaretha, Gouvernante der Nederlanden, uitmakende een aantal van verscheidene honderd brieven, gedeeltelijk de zaken van Nederland, gedeeltelijk die van het Duitsche Rijk, Italië, Spanje, Frankrijk, Engeland, en ook die van zijn eigen huis, betreffende, en waarvan vele, de gewichtigste staatsgeheimen en staatsintriguen behelzende, in cijfer vervat zijn. Daar

benevens vindt men hier eene menigte brieven van Karel V, Albert en George van Saksen, Koning Frans I, Hendrik VII en VIII van Engeland, Karel van Egmond Hertog van Gelder, den bastaard van Gelder, Philips van Bourgondië, Adriaan van Utrecht (onderwijzer van Karel V, naderhand Paus Adriaan VI), Jan, Floris en Frederik van Egmond, Frederik van Baden Bisschop van Utrecht, Hendrik van Nassau, Ant. van Lalaing, Maximiliaan van Hornes, Jan van Wassenaer, George en Wolfgang van Rogendorf, Jan van Marnix en vele andere gewigtige personen.

Hoe aanlokkelijk ook de taak ware, deze uitgebreide briefwisseling in haar geheel aan het publiek te schenken, bragt mijn last en de tijd mijns verblijfs van zelf mede, dat ik mij slechts tot het nuttigste en ons meer bijzonder betreffende moest bepalen. Ik heb derhalve, uit dat gedeelte der briefwisseling, hetwelk de eerste helft der zestiende eeuw betreft, alleen die stukken verzameld, die het bestuur der Landvoogdesse Margaretha van Oostenrijk en de gewigtige gebeurtenissen, onder hare regering voorgevallen, aangaan. Daartoe behooren in de eerste plaats de beruchte twisten met Karel van Egmond Hertog van Gelder, waarover zeer vele brieven van den Keizer, zijne afgezanten en legerhoofden handelen, en wien wij hier leeren kennen als eenen Vorst, die met kleine middelen den Keizer en het Rijk wist te trotseren en zeer geschikt van de toenmaals reeds bestaande jaloerschheid van Frankrijk tegen het huis van Oostenrijk partij trok, om zich in zijne staten, in het hem getrouwe Gelderland, trots den Keizer, te handhaven. Dit verslag zoude te uitvoerig worden, wilde ik de vele merkwaardige bijzonder-

heden aangeven, die daaromtrent in deze briefwisseling voorkomen, inzonderheid over de verschillende krijgsverrigtingen der beide partijen, als daar zijn voor Amsterdam, IJsselstein, Woudrichem, Zalt-Boemel, Poederrijen, Wageningen, Verwoolde enz.; ik mag echter nog in het voorbijgaan aanstippen, dat Frankrijk, zoowel door Maximiliaan en Margaretha, als door den Hertog van Saksen en andere Vorsten, over de aan Karel van Egmond verleende ondersteuning aangesproken, telkens, in het openbaar, den schijn van onzijdigheid aanneemt, terwijl het, in het geheim, zoo door geld en hulptroepen, als door aangewende kunstenaars in Braband, al het mogelijke doet, om de Gelderschen te ondersteunen, en dus doende Oostenrijk te beletten, tegen Frankrijk alle zijne krachten aan te wenden en eindelijk op deze wijs de heerschappij van Europa, een doelwit, dat in 's Keizers brieven meer dan eens aangeduid wordt, aan zich te trekken. Men ziet hieruit, dat Frankrijks staatkunde altijd dezelfde was en altijd den opstand in deze gewesten aanmoedigde, om daaruit voor zich zelf voordeel te trekken. Hooft doet het ons, vijftig jaar later, nogmaals opmerken, in eene rede, door hem aan den Hertog van Alva in den mond gelegd het was de staatkunde van Richelieu, en het is nog heden die der Fransche regering, die zich met een aantal kleine en afhankelijke staten zoekt te omgorden, om dezelve als een bolwerk tegen de magt der noordsche staten te bezigen, waartegen onze voorouders door het oprigten der *barrière* gewaakt hebben, die in onzen tijd verbroken is.

Uit het weinige, dat ik gezegd heb, zal men, zoo

ik vertrouw, genoegzaam de hooge belangrijkheid dezer brieven inzien en het mij toestemmen, wanneer ik dit de gewigtigste ontdekking noeme, welke ik op deze reis heb mogen maken, te meer, daar dit tijdvak en de geschiedenis der Geldersche oorlogen, tot nog toe eenigzins verwaarloosd gebleven is, terwijl datgene, wat daarvan is geboekt, op berigten steunt, grootendeels slechts van de ééne partij afkomstig, maar hier ontvangt men die aangevuld uit vertrouwelijke brieven en berigten van de andere partij (*).

Er berust hier mede nog een voor de geschiedenis van dien worstelstrijd zeer gewichtig document, ik bedoel de oorspronkelijke rekening van 's Keizers The-saurier-generaal, nopens de kosten tot demping van dezen oorlog aangewend, waarin vele wetenswaardige opgaven opgesloten zijn, die wel verdienen bekend te worden, doch het is eene zee, waaruit men niet dan met ijver en moeite de parelen kan opzamelen.

Wij hebben nu alleen over één der onderwerpen gehandeld, die in dit gedeelte dezer uitgebreide briefwisseling voorkomen; maar niet minder gedenkwaardig is de geschiedenis van het bestuur zelf der Gouvernante Margaretha. Het zij mij vergund, daarvan mede te reppen; vele brieven toch handelen over dit onderwerp en vooral is hier op te merken een stuk, door haar aan haren neef Karel van Oostenrijk gerigt, waarin zij, over de weinige achting, die zij van 's Vor-

(*) Er is, om dit in het voorbijgaan te melden, in Mei des vorigen jaars, te Utrecht een handschrift op perkament uit de 15e eeuw verkocht, bevattende eene verzameling van brieven der Geldersche Hertogen, maar over den inhoud van dit stuk en wie hetzelfde gekocht heeft, is mij niets naders bekend geworden.

sten raden geniet, klagende, openlegt, wat zij gedurende haar bestuur voor Nederland gedaan heeft. Dit geschrift moge het karakter eener apologie dragen, het is nochtans merkwaardig genoeg, om de uitvoerige opgaven, welke, voor zoo ver ik weet, nergens elders worden medegedeeld. Uit andere brieven leert men mede verscheidene bijzonderheden kennen, nopens den toenmaligen toestand des lands, nopens den invloed des Keizers en der Landvoogdes op de keuze eens Utrechtschen Bisschops en van andere geestelijken, en hoe deze aan de staatkunde dienstbaar gemaakt wordt; de regten des adels en zijne betrekkingen tot den Vorst en de allengs tot stand gebragte overgang van vrije heeren tot burgers en onderdanen. Ook leert men hier den jammerlijken toestand der geldmiddelen, de verachtering van 's lands crediet en de verlegenheid kennen, die het in dienst houden van vele ordonnance- en andere troepen aan de Regering berokkende, zoodat al de legerhoofden, gezanten en andere ambtenaren onophoudelijk in hunne brieven om geld roepen en den nood van hen en hunne onderhoorigen op het krachtigst aan de Landvoogdes voordragen en om onderstand smeeken, terwijl vele steden reeds verarmd waren en de herhaaldelijk gevraagde beden niet meer opgebracht werden, hetgeen alles eenig licht werpt op de oorzaken van het latere geldsgebrek ten tijde van Alva en Requesens.

Het is te betreuren, dat in deze verzameling slechts weinige brieven gevonden worden, door Margaretha aan hare vrienden en aan haren vader geschreven, welke laatste misschien te Weenen of te Augsburg berusten, alwaar de Keizer zich toenmaals gewoonlijk ophield, gelijk er, zoo als men weet, ook te

Brussel nog vele moeten bewaard worden (*). Uit die van Maximiliaan (waarbij vele eigenhandige en geheel vertrouwelijke) leert men haar als eene heerschzuchtige en op haar gezag uiterst jaloersche vrouw kennen, die vóór alles de grootheid van haar geslacht beoogde en niet zelden daaraan de belangen der Nederlanden opofferde, hoezeer zij, minder oorlogzuchtig dan haar vader, op wien zij grooten invloed had, veelal door zachte middelen en onderhandelingen, datgene poogde te verkrijgen, wat Maximiliaan in den dwang der wapenen zocht. Zoo lang geene bijzondere inzigten haar afleidden, behartigde zij met ijver en belangeloosheid het welzijn der haar toevertrouwde landzaten, beschermde de wetenschappen en kunsten en was mild jegens degenen, die zich uit onbezonnenheid of verleiding tegen de wetten vergrepen hadden, maar berouw toonden, en overigens regtvaardig en nauwkeurig in het onderzoeken van de regten dergenen, die haar smeekschriften indienden. Zoo leeren wij haar uit deze brieven en andere stukken en requesten kennen, met alle de deugden en ondeugden van de toenmalige Vorsten van haar huis.

Het hoofdonderwerp echter, waarover deze brieven handelen, het middelpunt, waarom al het overige rondwentelt, is de uitbreiding van de magt haars geslachts. Het is belangrijk, te zien, hoe zij haar vermogen, hare rust en haar eigen belang, met dat harer staten, zonder aarzelen, aan dat doel opoffert, Engeland, zonder noodzaak tegen Frankrijk oprokkent, de

(*) Eenig berigt hiervan vindt men in de *Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde*, deel I. bl. 109.

magt der Staten des lands verachtende, duizende guldens als subsidien aan den Keizer levert, om zijne veroveringsplannen in Italië door te zetten, en alle mogelijke kunstenarijen aanwendt, om dit zoozeer gewenschte doel te bereiken.

Dezelfde gevoelens ademen de brieven van Maximiliaan, die zelfs in een' dezer, aan zijnen kleinzoon Karel gerigt, waar hij hem over zijne aanstaande regering onderhoudt, onbewimpeld het denkbeeld uit, dat hij, met de aangeërfde magt en de middelen hem ten dienste staande, trachten moet, zijne heerschappij over geheel Europa uit te breiden. Van daar die uitgestrekte kunstenarijen en omkoopingen, om aan Karel V den Keizertroon te verschaffen, en aldus, hetgeen met ronde woorden gezegd wordt, die waardigheid in het huis van Oostenrijk erfelijk te doen worden. Van daar ook, dat Keizer Maximiliaan, hoewel uiterlijk streng catholijk, zich somwijlen de beleedigendste uitdrukkingen omtrent den Paus veroorlooft, en daarin de Protestanten der 16e eeuw weinig toegeeft, alleen omdat deze 's Keizers heerschezuchtige plannen doorgrondde en tegenwerkte.

Afgezonderd beschouwd, zijn alle deze weefsels der staatkunde vreemd aan de geschiedenis onzes Vaderlands, maar er is één band, die dezelve daaraan vasthecht, deze namelijk, dat de hoofdpersonen in dit *drama* Nederlanders waren, en dat ons goud en onze staatsmannen het meeste hebben toegebracht, om Karel V tot datgene te maken, wat hij eigenlijk geworden is. Men vindt hier de namen van Marnix, Lalaing, Egmond, Hornes, Nassau, die later in den vrijheidskamp tegen Spanje op den voorgrond staan, en wanneer men

alle die brieven gelezen heeft, gevoelt men, dat Oranje regt had, Philips de diensten van zijn huis en die zijner vrienden te herinneren, maar dan moet men het ook min of meer aan eenen onzer historieschrijvers toegeven, dat de Nederlanders Karel V despoot hielpen maken in Spanje.

Men heeft, uit het hier opgegevene, het gewigtige dezer brieven voor de geschiedenis diens tijds kunnen opmerken; ik moet thans nog gewagen van dat gedeelte, hetwelk de gebeurtenissen van de laatste helft der zestiende eeuw bevat; ik kan mij daarbij, evenmin als vroeger, in de geschiedenis van andere staten verdiepen; ik ga dus al het merkwaardige voorbij, dat er nopens de godsdienst-geschillen en de geschiedenis der catholijke *ligue* tegen Hendrik III en IV hier berust; de talrijke brieven der Guises, Mayenne en andere hoofden, benevens die van Hendrik IV zelven, de eedsformulieren, door de *ligueurs* afgelegd, de verhooren en bekentenissen van eenen Servain Oudot, medepligtige van den beruchten Ravailac, de inlichtingen nopens de pogingen der Huguenoten, om ter sluik het protestantisme in Vlaanderen in te voeren, de berigten nopens de barbaarschheden en plunderingen, door beide partijen veelvuldig gepleegd, en veel ander merkwaardigs; ik bepaal mij alleen tot datgene wat ons aangaat, tot den vermaarden worstelstrijd tegen Spanje.

Hetgeen ik daaromtrent ontdekte, was verzameld in drie portefeuilles, waarvan twee tot opschrift droegen: *Troubles des Pais-Bas*, en de derde de brieven en andere documenten behelsde, tot het leven en de zaken van Koning Hendrik IV behorende, met wien wij toen-

maals, zoo als bekend is, in naauwe betrekking stonden, en die van ons meer dan eens ondersteuning ontving.

In de twee eerstgenoemde bundels treft men een aantal van eenige honderd staatsstukken en brieven aan, deels officieele, deels vertrouwelijke, door de hoofden der beide partijen, meestal echter door die der Spaanschgezinden, gedurende den oorlog gewisseld, grootendeels oorspronkelijk en nog onbekend; zoo als van Philips II, Margaretha van Parma, den Hertog van Alva, D. Luiz de Requesens, D. Juan van Oostenrijk, den Aarts-hertog Matthias, Geronimo de Roda, Sanchio d'Avila, Jul. Romero, Filips van Maldeghem, Filips van Croix, Rataller, den Hertog van Aarschot, den Raad van State, den Grooten Raad te Mechelen, de Staten der onderscheidene Provinciën, den Prins van Oranje, de Graven van den Bergh, van Lalaing en van Hoogstraten, den Roermondschen Bisschop Wilh. Lindanus en anderen, benevens een aantal bijzondere berigten, processen-verbaal en aantekeningen over vele afzonderlijke gebeurtenissen en voorvallen van dien tijd. Het bestek van dit verslag gedooft niet, in vele bijzonderheden daar omtrent te treden; ik wil echter, als proeve uit vele andere, den brief kiezen, door den Hertog van Aarschot en den Raad van State, aan die van den Grooten Raad te Mechelen geschreven, over de bemagtiging van Haarlem door Frederik de Toledo, zoon van den Hertog van Alva in 1573. Hier lezen wij, hoe de Spanjaarden onderrigt waren, dat men over dit verlies te Leiden en te Delft zeer ter neder geslagen en tegen den Prins verbitterd was, zoodanig dat het volk zijne woning had willen verwoesten; dat hij, bij den aftogt, meer dan twee duizend

man, waar onder de Heeren van Batenburg en Tsee-
raers, verloren had, en dat, van drie honderd Delft-
sche vrijwilligers, niet meer dan twaalf teruggekeerd
waren, welke men weigerde, weder in die stad te ont-
vangen. De juichtoon der trotsche Spanjaarden over
dit alles laat zich begrijpen; maar daar men dit tijd-
vak onzer geschiedenis nog te eenzijdig behandeld heeft,
kan de kennis aan deze Spaansche berigten, al zijn zij
hier en daar niet geheel met de waarheid overeenkom-
stig, niet anders dan nuttig wezen.

In de derde verzameling, betrekkelijk tot Koning
Hendrik IV, komt mede nog het een en ander voor,
dat opmerking verdient. Het is een aantal van dertien,
grootendeels eigenhandige brieven van voorname per-
sonen, in het laatst der zestiende eeuw geschreven.
Men treft daaronder vier eigenhandige en nog onbe-
kende brieven aan van Prins Maurits, gerigt aan Hen-
drik IV, in een' van welke hij een kort maar bondig
verhaal geeft van zijne krijgsverrigtingen in Overijssel;
in eenen anderen zegt hij den Koning twaalf schepen
ter hulp toe, die eerlang gereed zouden zijn. De
overige zijn van de Staten Generaal, waarbij een
door Oldenbarneveld geteekend en misschien ook op-
gesteld, en van eenige bevriende en vijandelijke Duit-
sche Vorsten en gezanten, over den toestand onzes
lands geschreven, waarbij ik nog een paar brieven van
Prins Willem I en van den Hertog van Alva gevoegd
heb, deze echter van min belangrijken inhoud.

Uit den inhoud der overige hier bewaarde stukken,
stip ik slechts het een en ander aan, voor het overige
tot de bijlagen verwijzende. Zoo vond ik een groot
aantal quitantiën van voorname personen, uit de 16e

eeuw, als: van Margaretha van Oostenrijk, wegens de jaarwedde, die zij uit de Nederlanden trok; van Adriaan van Utrecht en van de voornaamste legerhoofden en staatsbeambten, niet zelden met bijgevoegde opgave van het doeleinde, waartoe zij dit geld hadden gebruikt. De oorspronkelijke stukken over de verbeurd verklaarde goederen in deze gewesten over de jaren 1569 tot 1599; verscheidene thesauriers-rekeningen en memoriën van bijzondere streken, vooral van Noord-Holland en Zeeland; een, zoo veel ik heb kunnen nagaan, geheel onbekend stuk van den beroemden Hopperus, in het Latijn gesteld, en zijn gevoelen behelzende, nopens de maatregelen, door den Koning te nemen, om de ontevredenheid in de Nederlanden te bedaren, van den jare 1574; een dergelijk stuk, door den secretaris Corteville in 1571 aan den Hertog van Alva aangeboden; eene levensbeschrijving van den beruchten veldoverste Sonoy, ter zijner verdediging, door eenen zijner bloedverwanten opgesteld, deels uit eenige gedrukte geschiedwerken, deels uit bijzondere papieren; onderscheidene documenten, over de begeving van voorname geestelijke en wereldlijke waardigheden en ambten, veelal aan bloedverwanten van voorname staatsdienaren; ettelijke processen-verbaal en verhooren van den Grooten Raad, den Staatsraad en andere; een zeer merkwaardig verhoor, van wege den Prins van Oranje, in 1577 aan den raadsheer Luiz Delrio afgenomen; eindelijk, eene uitvoerige verhandeling, over de staatkunde van Nederland en deszelfs Stadhouders, gedurende de eerste helft der zeventiende eeuw, waarin omtrent deze laatsten vrij zonderlinge aanmerkingen voorkomen, benevens eenige schimpdichten en andere letterkundige

voortbrengselen van dien tijd (*), uit alle welke stukken, inzonderheid de rekeningboeken, nog veel nuttigs te putten is, gelijk ik bij voorbeeld in een van dezen de bijzonderheid aantrof, dat de weduwe van den bekenden Lamoraal van Egmond een pensioen van twee duizend gulden uit de verbeurd verklaarde goederen haars gemaals trok, terwijl er mede vele opgaven nopens de geschiedenis van enkele gewesten, steden en geslachten in verborgen zijn.

Hiermede stap ik van de Rijsselsche Departements-Archiven af, want hetgeen ik nog omtrent latere tijden heb aangeteekend, is niet van dien aard, dat het de algemeene belangstelling zoude opwekken; ik moet echter, alvorens die stad te verlaten, mede nog iets zeggen van het stedelijke Archief en van de Bibliotheek.

Het eerste, dat mij voorkwam, tamelijk wel voorzien te zijn van oude oorkonden, bevat nogtans niets, wat voor de geschiedenis van ons land eenige nadere bekendmaking verdient; men wees mij alleen een handschrift op papier uit de zestiende eeuw, bevattende eene verzameling van ordonnantiën voor Rijssel, waarin zich ook een afschrift der acten van de Pacificatie van Gend en der Unie van Brussel bevonden, benevens eene lijst van verbodene boeken, in 1558 door den Rector der Universiteit te Leuven opgemaakt, waaronder vele Nederduitsche (*en thiois*) voorkwamen, meestal van geestelijken inhoud, evenwel ook eenige liedeboeken en rethorykerspelen, zoo als *de boom der*

(*) Bij voorbeeld eene korte geestelijke vermaning van den jare 1512, over het ijdele aller aardische grootheid, in het Nederduitsch gesteld en gerigt aan Margaretha (van Oostenrijk), door zekeren ongenoemden geestelijke, waarschijnlijk haren biechtvader.

scripturen van VI personagien ghespeelt tot Middelhurch in Zeelant in 1539, een paar batementen, de *Spieghel der Jonghers* van LAMBERTUS GOETMAN, eenen Antwerpschen dichter der 15e eeuw, en het *Paradijs van Venus*, waarschijnlijk een dartel gedicht, dat mij overigens onbekend is.

Ik hoopte, op de stedelijke boekerij gelukkiger te zullen zijn; deze, die, met het museum van schilderingen, bewaard wordt in een sierlijk gebouw, dat met een op zuilen rustend voorportaal prijkt, bevat, in eene ruime langwerpige zaal, die met de fresco-afbeeldsels van Fransche letterkundigen versierd was, volgens de opgave van den boekbewaarder, omtrent 25,000 gedrukte boekdeelen en eenige handschriften. Intusschen was de Bibliothecaris niet altijd aanwezig, en de orde der boekerij niet op de liberale wijs van andere Fransche Bibliotheken ingerigt, hetgeen mij in mijne nasporingen hinderlijk was. Er bevond zich hier een geschreven catalogus van verschillende deelen in-folio, waarin de werken volgens de vakken gerangschikt waren, de handschriften onder de overigen vermengd. Het vak der Nederlandsche geschiedenis was arm; ik teekende echter nog vijf handschriften op, die evenwel meestal Vlaanderen betroffen; slechts een paar derzelve mogt ik doorbladeren, de overige waren op dien tijd verdwaald. Eindelijk trof ik er ook VONDELS treurspelen aan en *diverses oeuvres poétiques en Hollandais de J. van der Noot, patrice d'Anvers*. Anvers chez van den Rade 1581. fol. (*),

(*) Zie verder de Bijlagen, en vergelijk de *Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire*, t. II. p. 61. Brux. 1838.

en volgens MONE, wiens overzicht der oude Nederlandsche volks-literatuur ik eerst later in handen kreeg, berust hier mede een Vlaamsch gebedenboek op perkament, uit de vijftiende eeuw, waarin zich een veertienregelig gedichtje over den dood, benevens eene uitmuntende berijmde vertaling van het *Stabat Mater* uit die eeuw, bevinden. Ik heb hoop, daarvan binnen kort afschriften te zullen bekomen.

Er berust te Rijssel nog eene merkwaardige verzameling handschriften en charters: het is die van den Heer GODEFROY, afstammeling van dat in de letteren beroemde geslacht, dat bijna twee eeuwen de Rijsselsche Archiven ter Rekenkamer bewaarde en ordende. Ik maakte vroeger reeds gewag van het gemis veler stukken uit dit Archief, maar een gedeelte derzelve, bijzonder eigendom der familie, is aan haar uitgekeerd en nog ten huize van den Heer GODEFROY berustende. Ik had mij geveleid, door tusschenkomst mijner vrienden, tot dien schat te worden toegelaten; doch de afwezigheid des eigenaars heeft deze hoop verijdeld: welligt zal het mij later nog gebeuren, daaromtrent inlichting te ontvangen, hetgeen ik te meer wensche, daar ik mij overtuigd houde, aldaar belangrijke stukken te zullen aantreffen, en onze naburen, ijveriger in deze navorschingen dan wij, ligtelijk ons konden voorkomen.

Ten slotte, eer ik van Rijssel scheidde, wil ik nog de aandacht der geleerden op eene onverwachte en, zoo het mij toeschijnt, hoogst gewigtige ontdekking vestigen: het is die van een charter, in het Nederduitsch gesteld ten jare 1200. Bij het doorbladeren van de *Monuments anciens* door ST. GENOIS, viel mijne aan-

dacht op een, aldaar T. I. p. 419 aldus aangeteekend diploma :

Trente-unieme layette, cotée E. E. 1.

HOLLANDE.

1200. Promesse en flamand et en parchemin, scellée du sceau en cire jaune, à moitié rompu, de Jean de Ry- nesse, chev. par lui faite, de bien retenir les éclu- ses à Vridorp et en la havene qu'il avoit vendue à Flo- rent, comte de Hollande. Le jour de pâques fleuries 1200.

Men meent algemeen, dat het stellen van staats- stukken in de landtaal eerst omtrent de helft der der- tiende eeuw bij ons in zwang gekomen is; het oudste Nederduitsche diploma, dat tot nog toe *in originali* bekend is, is de Middelburgsche keur van den jare 1254. De Heer WILLEMS heeft wel, in zijne *Verhandeling over de geschiedenis der Tael en Letterkunde, op- zigtelijk de Zuidelijke Nederlanden*, twee oudere opgegeven, als eene keur van 1242, aan de vier Am- bachten gegeven, en eene andere, ten jare 1229 aan de stad Brussel verleend; doch daar van beiden de oor- spronkelijke stukken ontbreken, blijft het twijfelachtig, of zij niet eigenlijk in het Latijn gesteld en vervolgens in het Vlaamsch vertaald zijn. Het vinden dus van een oorspronkelijk stuk van den jare 1200 zoude eene ge- wigtige ontdekking, zoo voor de diplomatiek, als voor de geschiedenis der taal, wezen. Ik deed dus terstond onderzoek daaromtrent bij den Heer LA CROIX, Archivarius te Bergen in Henegouwen, alwaar deze oorkonde, volgens de opgave van ST. GENOIS, die ge- put was uit den vroegeren, ten jare 1693, door den

Rijsselsehen Archivarius GODEFROY opgemaakten inventaris van dat Archief, berusten moest. Nu vernam ik, dat dit stuk, bij de herziening van den inventaris, vermist en vermoedelijk door wijlen den Rijks-Archivarius VAN WIJN, in 1815 of 1816, bij de schifting der Archiven, naar 's Gravenhage vervoerd was. Dit vermoeden is dan ook gelukkig bevestigd, daar de Heer Rijks-Archivarius DE JONGE, zulks op mijn verzoek nasporende, hetzelfde aldaar ontdekt en er mij een afschrift van toegezegd heeft. Met dat al komt mij dit stuk, om verschillende redenen, verdacht voor, althans wat het jaartal aangaat, en ik schort dus mijn oordeel op, totdat ik daaromtrent naauwkeuriger inlichting zal verkregen hebben: het zij vooreerst genoeg, van deze ontdekking melding te maken.

Ziedaar, lezer, den uitslag mijner nasporingen, te Rijssel en in deszelfs omstreken ondernomen. Ik wil u thans niet rondvoeren naar de overige merkwaardigheden dier stad, haar museum van schilderijen, oudheden en natuurlijke historie, hare steengroeven en fabrieken, noch met u het beroemde doofstommen-instituut van den eerwaardigen MASSIEU bezoeken; dit zoude te ver afleiden en hier min gepast zijn; verzelt mij integendeel verder naar *Douai*, *Kamerijk* en *Atrecht*, waar wij op nieuw voedsel voor de historiekennis zullen opdoen, want de meeste steden van eenig belang, en zelfs vele kleine plaatsen in Frankrijk, mogen zich op het bezit van openbare boekerijen beroemen, een voorregt, dat in Nederland slechts aan weinige geschonken is. Vóór de omwenteling van 1789, bestonden er eene menigte kloosters en abdijen, wier boekenschat, bij de vernietiging dier gestichten, een

eigendom der steden geworden is. Zoo is de boekerij der abdij S. Winoxbergen in die van Duinkerken, de Cysoingsche, althans gedeeltelijk, in die van Rijssel overgegaan, en zoo is het ook te Kamerijk en elders, want de drie straks genoemde steden hebben op deze wijs aanzienlijke boekverzamelingen bijeengebragt. Die te Douai ken ik echter alleen uit het doorbladeren van den catalogus, waar ik wel menig gedrukt geschiedwerk, de Nederlanden betreffende, gevonden heb, voornamelijk uit de zeventiende eeuw, maar geene historische handschriften.

Het gelukte mij beter te Kamerijk of Cambrai, waarvan ik reeds vooraf den uitmuntenden catalogus der handschriften van den Archivarius LE GLAY, vroeger Bibliothecaris dezer stad, had ingezien, en daaruit het een en ander van gewigt had aangeteekend, dat ik nu nader wilde onderzoeken.

Het waren inzonderheid twee handschriften uit de zestiende en zeventiende eeuw, die mijne aandacht tot zich trokken. Het eerste, op papier, in folio-formaat, voerde ten titel: *Cy apres sensieult la déclaration des gaiges de tous les officiers de Brabant, Flandres, Artois, Hainaut, Luxembourg, Namur, Hollande, Zelande et autres pays de l'Empereur en ses pays d'enbas*. Hierop volgde een bundel brieven, door de Nederlandsche legerhoofden, gedurende den oorlog tegen Spanje gewisseld, benevens eenige memoriën, berigten en dergelijke stukken, betrekkelijk onze geschiedenis in de zestiende eeuw. Het tweede handschrift, mede in-folio, vóór den jare 1628 opgesteld (volgens de opgave van den Heer LE GLAY), voerde dit opschrift: *Troiziesme partie de l'histoire des*

causes de la desunion, revoltes et altérations des Pays-Bas, par Messire Renoux de France, président d'Artois. De twee eerste deelen van dit uitvoerige critische geschiedwerk zijn niet op de boekerij voorhanden, en tot nog toe verborgen, hetgeen te meer te betreuren is, dewijl dit alleen overgeblevene gedeelte zooveel merkwaardigs bevat. Het begint met eene nasporing van de oogmerken van Koningin Elizabeth opzigtelijk de Nederlanden (*), en eindigt met den dood van D. Juan van Oostenrijk (†). Het geheel is in zes en veertig hoofdstukken verdeeld. De schrijver was van vele der gebeurtenissen ooggetuige geweest en, door zijne hooge betrekking, in staat, vele openbare en bijzondere oorkonden te verzamelen, welke in zijn werk zijn ingevlochten. Zijne gematigde Spaanschgezindheid werpt een ongewoon licht over vele zaken en wekt de zucht tot nasporing op, zoodat ik wensch, dat dit uitvoerige en met kennis van zaken opgestelde geschrift te eeniger tijd bekend gemaakt mag worden.

De Kamerijksche Bibliotheek is in het algemeen zeer kostbaar en merkwaardig, rijk in overoude handschriften, van de zesde tot aan de achttiende eeuw. Zij telt omtrent 32,000 gedrukte boekdeelen, en 2000 handschriften. Men treft er onder anderen een Iersch handschrift aan, van hoogen ouderdom, en verscheidene overblijfselen der oude Fransche letterkunde; zelfs ontdekte ik, op het schutblad van een oud theologisch werk (No. 436 theol.), een frag-

(*) *Propos de la royne d'Angleterre et son but sur la paix des Pays-Bas.*

(†) *Trespas du seigneur D. Juan d'Autriche de très heureuse memoire.* Mss. No. 702. Catal. p. 146.

ment eener zoogenoemde *épître farcie*, behelzende den marteldood van den H. Stephanus, met de muziek uit de dertiende eeuw. Men vindt hier mede, zoo als mij verhaald is, de handschriftelijke memoriën over de oorlogen van Lodewijk XIV, van den Baron van Woerden, een' afstammeling van dat oud adelijke geslacht, dat, wegens deelneming aan den moord van Graaf Floris V, ten lande uitgebannen werd.

Behalve de boekerij, moet er, naar hetgeen mij verhaald is, te Cambrai nog eene aanzienlijke verzameling van oude Archiven berusten, welke eigenlijk tot het Rijsselsche depôt zoude behooren. Zij was nog geheel ongeordend en ontoegankelijk, maar gewis zullen er zich vele oorkonden van vroegere tijden onder bevinden, die uit de vernietigde kloosters en abdijen dezer streken voortkomen.

Kamerijk is eene overoude stad, beroemd door hare fabrieken, door den aldaar gesloten vrede en door haren voormaligen Bisschop Fenelon, wiens grafgesteente mij in de hoofdkerk vertoond werd. Overigens bezit het weinig merkwaardigs; ik verliet het dus al spoedig en begaf mij naar Arras of Atrecht, de hoofdplaats van het departement *Pas de Calais*, het vorige Artois, eene niet groote, maar welgebouwde en levendige fabriekstad, aan de Scarpe.

Ook hier bood zich de gelegenheid aan tot letterkundige nasporingen, want de stad bezit eene boekerij, departementale en stedelijke Archiven, en de Archiven van het bisdom, eenmaal bezeten door den befaamden Granvelle.

Ik begaf mij dus, na de stad en hare redelijk fraaije kerken bezigtigd te hebben, naar de boekerij, welke

14,756 gedrukte werken en 1036 handschriften bevat, benevens eene verzameling kaarten, prenten en merkwaardigheden. Zij is in eene ruime, wèl gebouwde zaal geplaatst, maar overigens is de inrigting even weinig liberaal, als te Rijssel, de catalogus der handschriften onvolledig en de opzichter met den inhoud niet genoegzaam bekend. Ik wist onder anderen, dat MONE hier een aanmerkelijk fragment ontdekt had van den Nederduitschen ridderroman *Karel en Elegast*, geschreven op perkament, in de veertiende eeuw, doch daar noch de catalogus, noch de Bibliothecaris, mij daaromtrent de minste inlichting gaven, had ik geene gelegenheid, dit stuk in te zien. Het bezigtigen der boekwerken aan de kassen was hier niet geoorloofd en de catalogus gaf dikwijls alleen de eerste woorden van den titel der handschriften op, zoodat men geduld en buitengemeenen ijver moest bezitten, om vruchtbare nasporingen te doen. Ik zag dus evenmin een paar geestelijke gedichtjes in het Nederduitsch, welke de zoo even genoemde geleerde aldaar opgedolven had, en vergaderde zelfs voor onze geschiedenis weinige bijdragen der melding waardig: het waren zeven handschriften, waarvan men de titels in de Bijlagen vinden zal. Ik heb slechts een paar derzelve kunnen inzien, die weinig belangrijk waren; evenwel zal men misschien, bij nader onderzoek, geduld en vlijt, nog het een of ander aantreffen, dat voor de vergetelheid verdient bewaard te worden, want ook deze stad heeft met Nederland en de Vorsten van Oranje vroeger in betrekking gestaan, behalve dat in oude tijden verscheidene goederen in Nederland aan de Atrechtsche abdij van S. Vedastus geschonken zijn, zelfs reeds op het einde der zevende

eeuw, waarvan een giftbrief bij MIRAEUS en BONDAM geboekt is.

Op de stedelijke Archiven, werwaarts ik mij mede vervoegde, was ik in mijne nasporingen nog ongelukkiger. De ambtenaar, met het opzigt daarover belast, was uiterst verwonderd, dat oude papieren uit de zestiende eeuw nu nog iemand belang konden inboezemen; toen ik naar brieven van den bekenden Perenot de Granvelle vernam, ontkende hij, dat er ooit een Bisschop van dien naam bestaan had, en eindigde, met mij kortaf te verklaren, dat hij van geene oude Archiven wist. Hiermede verliet ik hem, om ook het Departementale Archief te gaan bezoeken.

Een' geheel anderen man trof ik aan in den Archivaris van het departement, den Heer GODIN. Met de meeste heuschheid wees hij mij zijne belangrijkste oorkonden, die nog aan de woede en de vernielingzucht der omwenteling waren ontkomen; zij waren niet talrijk, maar daaronder toonde hij mij een autentiek afschrift van een Utrechtsch charter van 1436, in die stad ten jare 1702 opgemaakt en dus waarschijnlijk nog aldaar aanwezig. De titel luidde in den inventaris: *Convention entre les villes d'Utrecht, d'Amersfoort et de Reenen et la noblesse du pays d'Utrecht, et entre l'évêque d'Amiens, comme commissaire du pape ad hoc, contenant la déclaration que Rudolphe de Diepholt serait maintenu comme évêque d'Utrecht, jusqu'à ce que les points en litige sur la succession soient vidés par le pape.* Bovendien reikte hij mij twee handschriften, die voor de Nederlandsche geschiedenis niet onbelangrijk waren: het eene, op papier, in folio, uit het begin der zeventiende eeuw, had dezen

titel: *Relation de ce qui s'ets (sic) passé en la ville d'Arras, depuis l'union et confédération des états d'Artois aux autres provinces des Pais-Bas, par P. R. (Payen)*, en behelsde een beoordeelend verslag van de onderhandelingen, gepleegd in 1578, tusschen die van Atrecht en den Heer van S. Aldegonde, afgevaardigde van den Prins van Oranje. Het heeft eenige waarde, doordien de Schrijver vele bijzonderheden en anecdoten opgeeft, maar is overigens minder historisch dan polemisch, daar het door eenen anti-orangistischen burger dier stad geschreven is, tot wederlegging van zeker orangistisch boekje, getiteld *Avertissement amiable*, zoo als ons door den Schrijver zelven wordt medegedeeld. Achter dit geschrift bevindt zich een schimpdicht op dien Prins, van denzelfden auteur, waarvan de twee eerste verzen dus luiden:

Chanson faite sur le discours cy dessus.

Quand sera - ce Roy d'Espayne
Que tu viendra secourir
Ton peuple qui vit en paine
Oppressé jusqu'au mourir.
Les catholiques
Des hérétiques
Soustient un dur assault,
Ne voullant estre
A ce faulx maistre
Guillame de Nassau.

Par ce faulx Prince Dorange
Rebel à sa maiesté
Dune rage trop estrange
Le pais est molesté.

Par ces canailles
Qui font ripailles
De noz plus beaux ioiaux.
Prendant nos cloches,
Mistres et croches
Reliques et vassaulx.

Op deze wijs gaat de rijmer in de volgende zeven strophen voort, waarin hij meer zijnen haat tegen den Prins, dan zijne dichterlijke bekwaamheden, aan den dag brengt. Hij ruste dan in vrede.

Het andere handschrift was van meerder innerlijke waarde; het voerde op den inventaris ten opschrift: *Mémoires du tems de Marguerite, duchesse de Parme, et confédération d'Artois*, maar bevattede bovendien, behalve eene kleine verzameling kopijën van Nederlandsche charters, ook een verslag van de gevangenschap en den dood des Graven Lamoraal van Egmond, nog in de zestiende eeuw opgesteld, en dat ruim zestig bladzijden in-folio formaat vulde. Dit was alles wat mij de Archivarius konde aanbieden. Deze verplichtende geleerde, met wien ik mij verheug, in betrekking gekomen te zijn, heeft mij hiérvan een afschrift toegezegd, hetgeen ik mij later voorbehoude.

Ik verliet nu Arras, en het departement van de *Somme* ingaande, reisde ik, over *Doulens* en *S. Riquier*, naar *Abbeville*; een schilderachtig oord, dat wel, door de omwenteling, van de meeste zijner oude Gothische sieraden beroofd is, maar overal welvaart vertoont en daarbij zeer fraaije natuurtooneelen oplevert. Het was daar, gelijk de Zweedsche dichter **TEGNER** het ergens beschrijft:

Beukenwoud kroonde de rotstoppen , maar langs den binnen-
(sten bergrug
Golfde 't goudene koorn en manshoog wiegde de tarwe.

Van Abbeville , eene levendige fabriekstad met fraaije kerk en eene bibliotheek , die ik echter niet bezocht heb , begaf ik mij over *Pecquigny* naar *Amiens* , de hoofdplaats van het departement *de la Somme* , het voormalige Picardie , in welks omstreek een zeer afwijkende tongval , het Picardsch , gesproken wordt , dat voor vreemden moeilijk te verstaan is. *Amiens* is eene fraaije , volkrijke stad , met eene der schoonste kerken van Frankrijk , eene Bibliotheek , door Parijs geplunderd en die , onder 50,000 gedrukte boekdeelen en 450 handschriften , benevens eenige oudheden en kunstwerken , voor mijn oogmerk niets bezat , en een Archief , dat bijna geheel in de revolutie vernield is , en waarvan daarna nog het overschot voor scheurpapier verkocht en gedeeltelijk zonder schavergoeding medegenomen was. Er bestaat hier ook nog een kabinet van penningen en middeleeuwsche oudheden , behorende aan den Heer Dr. *RIGOLLOT* , President van het Archéologisch Genootschap van de Somme , dat ik met belangstelling beschouwd heb. De geleerde eigenaar dezer verzameling , die mij met de meeste voorkomendheid in zijn kabinet rondleidde , heeft zich door eenige belangrijke schriften in het vak der middeleeuwsche penningkunde en zedengeschiedenis bekend gemaakt en ook eenige oud - Fransche *épîtres farcies* , naar een bij hem berustend handschrift , met aantekeningen in het licht gegeven.

Alvorens deze streken te verlaten , moet ik nog iets zon-

derlings opmerken , dat zich , namelijk , in dit departement , aan den weg tusschen Abbeville en Eu , niet ver van het departement van de Beneden-Seine , een dorpje bevindt , genaamd *Ysengremers* , een naam , die ons den roman van *Reinaert* en de twisten der Isengrimers en Blaauwvoeten in België herinnert , waarvan men overigens in deze streken geene sporen ontdekt heeft. Het ware der moeite waard , naar den ouden naam dezer plaats in de cartulariën van dit gewest onderzoek te doen , en uit te vorschen , of dezelve hiertoe betrekking heeft ; wat mij betreft , ik heb tot nog toe geene verdere inlichting deswege kunnen bekomen.

Verzelt mij thans met uwe aandacht , mijne lezers , naar de Koningin der steden , het wijduitgestrekte *Parijs*. De vrolijke oorden , die ik doortrok , hunne natuurtooneelen , steden en dorpen , zag ik ter loops , en zal daarvan geene melding maken. Verwacht hier evenmin eene schildering van de wonderen der beroemde Koningstad , van hare gebouwen , inrigtingen en vermaken ; maar vergunt mij , u regelregt naar de tempels der wetenschappen , de boekerijen , te geleiden , en wel in de eerste plaats naar de *Koninklijke Bibliotheek* in de *rue Richelieu*.

Met verbazing heb ik die uitgestrekte zalen , van boven tot beneden met de voortbrengselen van het menschelijk vernuft opgevuld , doorwandeld , en de onwaarderbare schatten bewonderd , die hier opeengehoopt zijn. Met belangstelling zag ik hier dagelijks eenige honderd geleerden en letterkundigen , van allerlei rang en ouderdom , om de leestafels geschaard , regtsgeleerden , staatkundigen , oudheid- en letterminnaars , wijsgeeren , roman- en dagbladschrijvers , eene onoverzien-

bare rij, waaronder zoovele beroemde mannen onopgemerkt zich bevonden, terwijl eene reeks opzigters en bedienden onophoudelijk zich beijverden, de aanvraag om boekwerken te voldoen. Even zoo was het in de zalen, voor de handschriften bestemd, en in die, waar de kaarten en prenten bewaard worden, en waar ook de schoone kunne zich door de meesterstukken van vroegeren en lateren tijd aangetrokken gevoelde. Eene verzameling van oudheden en monumenten van verschillenden aard, de beroemde Zodiak van Denderah, en meer andere merkwaardigheden, werden, even als alle andere verzamelingen, aan de bewondering des publieks wekelijks aangeboden, dat dan om strijd gretig herwaarts stroomde.

Ik ondervond ook hier weder de gewone Fransche dienstvaardigheid. De Heer AUFREMAIN, een der beambten bij de handschriften, die vroeger in Nederland geweest was en nog iets van onze taal onthouden had, benevens de Heer PAULIN PARIS, bekend wegens zijne uitgave van oud-Fransche dichtwerken, boden mij alle inlichting, die ik verlangen konde, en stelden mij in de eerste plaats den catalogus ter hand, dien wij te zamen doorbladerden.

Ook hier was wederom een rijke oogst voor den Nederlandschen geschiedvorscher voorhanden, hetgeen blijken zal, wanneer ik zeg, dat ik meer dan zestig handschriften over onze geschiedenis aangetroffen heb, van de veertiende tot de achttiende eeuw. Ik zou vreezen, vervelend te worden, wilde ik die allen optellen en beschrijven; ook heb ik buitendien dezelve niet allen opgeteekend, daar ik slechts een gedeelte van mijnen tijd aan dit onderzoek kon toewijden. Ik bepaal mij

dus tot de vermelding van twee Nederduitsche handschriften van BECA's kronijk der Utrechtsche Bisschoppen ; eene verzameling van wetten en ordonnantiën , door de Roomsche Keizers aan de Friezen gegeven ; een aantal brieven en gedenkschriften over onzen worstelstrijd met Spanje , over den inval van Lodewijk XIV, en over de betrekkingen van ons land met Frankrijk gedurende de zeventiende eeuw. Onder deze handschriften was er een , dat vele gewigtige staatsstukken der zestien- de eeuw bevatte , als : het vertoog van Hendrik van Brederode aan de Hertogin van Parma , zijn vonnis en dat van eenigen zijner vrienden ; de brieven , door Egmond en zijnen biechtvader, den Bisschop van IJpe- ren, aan den Koning geschreven, vóór zijne teregtstel- ling ; brieven van Philips aan den Hertog van Alva ; andere van dien landvoogd aan den Staatsraad en van den Prins van Oranje aan 's Konings Procureur tot antwoord op zijne indaging. Een ander dezer geschrif- ten behandelde uitvoerig de geschiedenis van het be- stuur des volgenden Landvoogds, den Groot-comman- deur Requesens, en was met vele echte stukken, als bewijzen voor de waarheid des verhaals, doorweven. Het grootste gedeelte dezer handschriften was in het Fransch opgesteld, maar er bevonden zich ook Latijn- sche, Spaansche, Italiaansche en Nederduitsche on- der, benevens vele charters en brieven in onze land- taal, evenwel geene oorspronkelijke, meestal waren het afschriften der 16e eeuw. Ik heb daaruit het een en ander aangeteekend en laat de titels in de Bijlagen volgen.

De Nederduitsche literatuur scheen daarentegen in deze verzameling van handschriften niet toegelaten te

zijn; geene enkele bijdrage trof ik daar onder aan, maar vele en merkwaardige onder de gedrukte werken der vijftiende en zestiende eeuw, zoo als onder anderen den ouden druk van den *Dietschen doctrinael*, waarvan geen ander exemplaar bekend is; den *Spieghel der Jonghers* van LAMBERTUS GOETMAN, een dichtwerk der 15e eeuw; de *Gesten der Romeinen*; *Godevaert van Boloen*; benevens de *Historie van Troje*, door GUIDO VAN DER COLUMNEN; ook berusten hier de zeer zeldzame volksromans van *Parijs en die schone Vienna des Dolphijns dochtere*; van *Jason* en van *Troje*, door ROELOF DIE SMIT, allen vertalingen of liever navolgingen van oude Fransche werken, benevens eene uitmuntende berijmde vertaling van het *Narrenschip* van SEBASTIAAN BRANDT, dat (zeldzaam genoeg) in den jare 1500 te Parijs gedrukt is, alwaar zich toenmaals, naar het schijnt, een afzonderlijke drukker van Nederduitsehe werken ophield, en het hoogst zeldzame werk, *der dieren paleys*, uit den aanvang der zestiende eeuw (*).

Wanneer men zich naar de Koninklijke Bibliotheek begeeft, om zich aldaar met wetenschappelijke navorschingen bezig te houden, bezoekt men alleen de zalen, voor deze werkzaamheden bestemd, waar men dan, zoo als ik gezegd heb, eene schaar geleerden en letterkundigen om de leestafels verzameld ziet; maar wil men ten minste een oppervlakkig overzicht van het geheel verkrijgen, moet men zich onder het niet lezende publiek mengen, dat wekelijks op eenen bepaalden dag, die inrigting komt beschouwen. Dan staan u,

(*) Men zie verder de Bijlagen.

behalve de leeszalen, alle de overige open, en de zeldzaamheden der boekerij liggen voor u ten toongespreid. Gij gaat dan den trap op, een voorportaal door, en komt in eene reeks van zeer lange zalen, wier wanden van rondom met boekenkassen bezet zijn. Dadelijk valt u hier het standbeeld van Voltaire in het oog, en gij vertoeft gaarne eenige oogenblikken, om die sprekende en zoozeer ironische gelaatstrekken te beschouwen; de afbeelding van Louis Philippe, de busten van Bignon, van Praet en een paar andere gaat gij waarschijnlijk met minder belangstelling voorbij, om de zeldzaamheden te beschouwen, die men, in geslotene, meestal met glas overdekte kasjes, voor het publiek ten toon gesteld heeft. In een van deze ziet gij een aantal fraaije handschriften in vremde talen, in het Arabisch, Turksch, Perzisch, Armenisch, Aethiopisch, Zend en Chineesch, en daaronder den *Divan* of dichtbundel van den onlangs overledenen Schach van Perzië, Feth Ali Chan, den eersten Perzischen dichter zijns tijds. Ook merkt gij er een Latijnsch Evangelie op, geschreven op paarsch perkament in de 4e of 5e eeuw, en een ander Latijnsch handschrift van de 7e eeuw. Gij gaat verder, en ontwaart nu eene afbeelding in gips der Egyptische piramiden, volgens de onderlinge verhouding harer hoogten en afstand van elkander nauwkeurig afgebeeld. Vervolgens ziet gij, in eene andere zaal, eene kleine verzameling autographen van beroemde Franschen: van Hendrik IV, Bossuet, Fenelon, Racine, P. en Th. Corneille, Moliere, Mevr. de Maintenon, Mevr. de Sevigné, Voltaire, J. J. Rousseau, Montesquieu, eigenhandige gedenkschriften van Lodewijk XIV, enz. Daarna bezoekt gij de musea van Egyptische,

Grieksche, Romeinsche en Fransche oudheden, aan deze inrigting verbonden, de reusachtige globen, door den Kardinaal d'Estrées aan Lodewijk XIV geschonken, en den vermaarden Zodiak van Denderah. Is dit beschouwd, dan begeeft gij u naar een ander gedeelte des gebouws, waar gij eenige zalen bezoekt, opgevuld met handschriften; eenige liggen afzonderlijk; zij zijn met goud, zilver en edele gesteenten versierd, en daarbij ziet men tevens eenige werken uit de Bibliotheken van Maria de Medicis, Hendrik III en IV, en Lodewijk XIII. Nu staan de bewaarzalen der kaarten en prenten voor u open, die gewoonlijk de meeste bezoekers tot zich trekken en waar men zich verlustigt in kunstbeschouwing en ook gelegenheid vindt, om zoowel de latere, als de middeleeuwsche meesterstukken te kopieren. Hier merkt men mede vele zeldzaamheden op: Oostersche landen zeekaarten; afbeeldingen in gips van de helling van den grond in sommige gedeelten van Frankrijk, door KUMMER, en een aardglobe, door denzelfden meester vervaardigd, waarop de verschillende hoogte der bergen is afgebeeld; eene gedrukte landkaart, uit Italië, van de eerste helft der 15e eeuw, en zeer veel andere merkwaardigheden, waarvan de opgave in verschillende werken te vinden is, maar die mij ontsnapt zijn, hetgeen trouwens wel te verontschuldigen is, wanneer men slechts twee- of driemaal eene verzameling bezoekt, bestaande uit meer dan 730,000 boekdeelen en 80,000 handschriften, behalve een groot getal historische documenten, en meer dan 6000 portefeuilles met prenten.

Ik heb mij vervolgens tot andere Bibliotheken, als de *Mazarijnsche* en die van het *Instituut* gewend,

doch aldaar niets voor mijn oogmerk verzameld, zonder dat ik evenwel durf beslissen, ondanks de verzekering der opzigters, of er niet nog het een of ander zal gevonden worden, wanneer men het ijverig onderzoekt en eenigen tijd aan deze nasporing besteden kan; tegen mijne verwachting gelukte mij dit echter op eene weinig bekende en schaars bezochte boekerij, bijna aan het einde der stad, die *van het Arsenaal* namelijk, *rue de Sully*, die in vele opzigten merkwaardig is en wel verdient bezocht te worden. Tot mijn leedwezen was er echter geen afzonderlijke catalogus der handschriften aanwezig, zoodat ik mij met dien van den Duitschen Bibliograaph HAENEL moest vergenoegen, die slechts zeer kort en oppervlakkig is.

Hierin vond ik dertien handschriften aangeteekend, die de zaken van Nederland aangingen, gedeeltelijk zuiver historisch en gedeeltelijk meer van eenen staatkundigen of regtsgeleerden aard, maar, met uitzondering van een enkel, handelden zij alleen over de Belgische provinciën en schenen mij daarenboven van weinig aanbelang te zijn, zoodat ik het overtollig achtte, daaruit aantekeningen te ontleenen. Dit eenige handschrift, dat ook tot ons Noord-Nederlanders betrekking had, en onder de rubriek *Droit canonique de France No. 56* geplaatst was, had tot opschrift: *Harangue de M. Servien aux états de Hollande.*

Belangrijker evenwel waren mijne ontdekkingen in het vak der fraaije letteren, en zooveel te aangener, naar mate ik dergelijke werken hier minder verwachtte. In de eerste plaats trof ik twee en twintig Nederduitsehe handschriften aan, grootendeels in mis- en getij-

deboeken en geestelijke overdenkingen bestaande, maar waaronder ik mede een zedelijk gedicht uit het midden der zeventiende eeuw ontdekte, in den volkstoorn van CATS, namelijk *de zedelycke doot oft versterving der sielen*, door *Mertinus van S. Truiden*, dat niet zonder eenige verdienste was, ofschoon de dichter zich zelden tot geestdrift verhief. Vervolgens doorbladerde ik die gebedenboeken, bij ondervinding wetende, dat daarin somtijds eenige gedichten schuilen, en deze moeite werd dan ook ruim beloond, daar ik een nog onbekend geestelijk rijmwerk uit de 14e eeuw ontdekte, van den bekenden JAN VAN RUISBROEK, Prior van Groenendale, van wien de Maatschappij voor Nederl. Letterkunde te Leiden eenige geestelijke prozawerken bezit. Dit gedicht, of liever rijmwerk (want het verdiende geen en beteren naam) was getiteld *van twaalf beghinen* en vormde eenen langen beurtzang, tot lof van den Heiland, door deze geestelijke zusters aangeheven. Bovendien spoorde ik, in een ander oud, op perkament geschreven en met fraaije miniaturen versierd getijdeboek, van den jare 1505, eene voortreffelijke vertaling op van het *Stabat Mater*, uit het laatst der veertiende of de eerste helft der vijftiende eeuw, dezelfde, waarvan een ander handschrift, zoo als ik reeds gezegd heb, te Rijssel berust. Bovendien nog een paar medicinale werken in proza uit de vijftiende eeuw, ook eenige oude berijmde spreuken en een Amsterdamsch drukwerk uit dien zelfden tijd.

Nadat ik nu de aanwezige Nederduitsche handschriften doorloopen had, begaf ik mij tot de gedrukte boekwerken, waar ik, door hulp van den Bibliothecaris, eenige zeer zeldzame Nederlandsche volks-romans op-

spoorde, allen nit het midden der zestiende eeuw; namelijk: de historie van *Jason en Hercules*; van *de destructie van Troje*; van *Maleghys*; van *Buevijn, des Graven sone van Austoen*, en van *Ponthus ende die schoone Sidonie*, in welke werken verscheidene romancen en andere kleine gedichten ingevlochten zijn, die somtijds veel bevalligheid bezitten, vooral die in den *Maleghys* en de romance aan het einde van *Buevijn*, welke, in het Fransch overgebracht, te lezen is in de *Bibliothèque des romans*, voor 1777, t. I.

Dit is, hetgeen ik te Parijs, voor onze geschiedenis en letterkunde, ontdekt heb. Intusschen leveren de boekerijen slechts geringe bijdragen, vergeleken bij hetgeen aldaar in de Archiven berust, waarvan de Heer GROEN VAN PRINSTERER, in het verslag zijner reize, het een en ander aangeduid heeft. Ik houde mij overtuigd, dat er onder anderen zeer gewigtige documenten schuilen, nopens de geheime onderhandelingen, onder de regering van Lodewijk XIII, tuschen ons en den Kardinaal de Richelieu aangeknoopt, die sommige gebeurtenissen van dien tijd in een ander licht zouden plaatsen; over de wederzijdsche betrekkingen tijdens het bestuur van den Raadpensionaris Johan de Witt en over verscheidene gebeurtenissen van latere dagen, tot op onzen tijd toe. Ik had tot deze stukken waarschijnlijk toegang kunnen erlangen, doch, om met vrucht werkzaam te zijn, behoorde een langer verblijf, dan mij vergund was. Er bestaan nog bovendien eenige bijzondere verzamelingen van charters en brieven, waarin Nederlandsche oorkonden voprkomen, gelijk er in het afgelopen jaar eene zoodanige in het openbaar verkocht is, en zelfs vindt

men boekhandelaars (b. v. de Heer **TECHENER** en anderen), die in deze stukken handeldrijven, ja, er werden, tijdens mijn verblijf, in de *rue Richelieu*, charters der veertiende en vijftiende eeuw, waarvan eenige tot Brussel en andere steden van België betrekking hadden, aan den voorbijganger te koop geboden, die dus doende vaak in verkeerde handen komen en geheel verloren gaan: zoo zag ik een charter van Karel van Bourgondië, dat tot omslag van een zakboekje verbruikt was.

Men ziet dus, hoeveel voedsel hier nog voor onze Nederlandsche geschiedvorsching aan te treffen is, wanneer de belangstelling in die wetenschap onze geleerden naar Frankrijk lokken zal, waartoe ik hartelijk wensch, dat deze mededeeling het hare moge bijdragen. Er behoort gewis voor eenen vreemdeling groote zelfbeheersching toe, om in eene stad als Parijs zich geheel en al aan zoodanig uit den aard der zaak vermoeijend en dor onderzoek over te geven, en niet een groot gedeelte van zijnen tijd te besteden, aan het beschouwen en bewonderen van de talrijke kunstwerken, die hem van alle kanten omringen, de onvergelykelijke musea van beeldhouw- en schilderkunst, natuurlijke historie, oudheden en munten, de prachtige historische en andere gedenkstukken, de schouwtooneelen, opgeluisterd door de bekwaamheden van zoo vele uitstekende geniën, en alle dergelijke merkwaardigheden, waarvan men elders nu en dan eene enkele proeve, maar die men hier vereenigd en in het groot, beschouwt.

Ook de omstreken van Parijs zijn overwaardig bezocht te worden: de kleine stad S. Germain met hare bekoorlijke natuurtooneelen, vooral naar den kant van

Marli, het vorstelijke Versailles, St. Cloud en het bevallige Montmorenci, waar Rousseau woonde; dan de verrukkelijke oevers der Seine met hunne kalkrotsen en wijnbergen, waar tusschen de dorpen en landhuizen schilderachtig zich vertoonen, en het oude Fontainebleau, waar alles ons nog den goeden Hendrik IV met zijnen getrouwen vriend Sulli voor den geest brengt, en waar Napoleon van den Franschen troon afstand deed. Zware bosschen, rotsklompen en beken omgeven het van alle kanten en toonen de natuur in al hare grootschheid en eigenaardige pracht. De weinige dagen, die ik daar, en in het vier uren verder gelegene stadje Nemours, doorbragt, om van het gewoel van Parijs en den arbeid aldaar uit te rusten, en er, zoo als HORATIUS zegt:

Ducere sollicitae jucunda obliviam vitae,

waren mede onder de aangenaamste mijner reize, te meer daar ik er niet alleen was;

*Les arbres parlent peu et ce qu'un bois m'inspire
Je veux à mes côtés trouver à qui le dire.*

Wil men de genietingen van het buitenleven met de studiën vereenigen, men treft ook hier, te Versailles, Fontainebleau, Melun, en zelfs in het kleine Nemours, stedelijke boekerijen aan, maar voor de Nederlandsche geschiedenis leveren zij niets belangrijks op. Daartoe bepale men zich bij Parijs, waar men het merkwaardigste, dat Frankrijk daar omtrent bezit, bijeen zal vinden, en eene menigte voor ons hoogst gewigtige

historiestukken zal kunnen opzamelen. Wij mogen hopen, dat ons verlicht Gouvernement, dat Z. M. onze Koning, die zich altijd als de beschermer der wetenschappen getoond heeft, na het afdoen van de gewigtige staatszaken, die onzen rang in Europa vestigen, ook deze nasporingen zal bevorderen en uitlokken tot opbouw der Vaderlandsche Geschiedkunde. Wat mij betreft, terwijl ik thans een gedeelte van het door mij verzamelde ter uitgave voorbereide, zal ik tevens deze nasporingen voortzetten en, wanneer de regering verder mijne pogingen ondersteunt, ook tot latere tijden uitstrekken. De kennis der bronnen toch is de eenige weg tot het vormen eener ware en zekere geschiedenis des Vaderlands.

B I J L A G E I.

Notice (*) chronologique des chartes inédites concernant les Pais-Bas, qui sont conservées dans les Archives départementales à Lille.

(Inventaire des Chartes, T. I—III.)

1115. *S*ans date. *Chirogr.* Bovo abbas S. Amandi bona quaedam vendit in Frisia circa Dochengas et Stouueras. *Cartul. de S. Amand, vol. I. No. 156 en parch. écriture du 14e siècle.*

1250. *Mense Maio. Bruxellis.* N. Episcopus Cameracensis et P. Episc. Cathalanensis fidejussores existunt Margar. Flandr. pro indemnitate praestanda Wulfardo et aliis in Zelandia. *Orig. en parch. scellé des sceaux des deux Evêques en cire brune pendant à des bandes de parch. avec contres, à moitié brisés.*

1264. *Feria secunda post f. b. Luc. euang. (22 Oct.) Arbitrium de lite mota inter Episcopos Trajectensem (Utrecht) et Tornacensem, respectu jurisdictionis ecclesiasticae in nonnullas ecclesias. Orig. en parch. scellé du sceau de Marguer. de Fl. en cire brune, représentant la comtesse debout, à chaque côté un lion, et un lion pour contreseing; d'un autre en cire jaune, représentant un ange, dont la legende est effacée; les deux autres sceaux sont tombés.*

(*) Ten einde de eenheid in deze opgave te bewaren, en daar de aanduiding der registers en portefeuilles naar den Franschen Inventaris gevolgd is, heb ik ook voor het chartographische mij van die taal gemeend te mogen bedienen.

1281. *Dat. in die pentec.* (1 Juin.) Florentius V. Com. Holl. promittit se soluturum Guidoni Com. Flandr. 2500 l. Tur. *Orig. en parch. dont le sceau est tombé.*

1281. *Le vendredi apr. la S. Remi.* (3 Oct.) Marie demoiselle de Gueldre reconnaît avoir reçu de Gui C. de Fl. 1000 l. de blans. *Orig. en parch. avec son sceau, en cire jaune, qui la représente debout avec les fleurs de lis ou de neffle et pour contres lion rumpant.*

1281. *La 5e férie apr. l'Oct. de l'Épiph.* Reconnaissance d'une dette par Renaud I. Comte de Gueldre. *Orig. en parch. scellé du sceau de R., de Willem de Hornes, de G. de Batembourg, d'Otton de Buren, de Henri de Gennepe, et de huit autres sceaux, dont plusieurs brisés, tous en cire blanche, pendant à double queue de parch.*

1284. *S. d.* Fragments de lettres écrites par les arbitres entre Jean D. de Brabant et Renaud de Gueldre. *Cartul. de Fl. vol. I. No. 555. écrit. du 14e siècle en parch.*

1284. Gui de Fl. confirme la vente d'une maison à Hulst. *Cart. de Fl. IV. No. 111.*

1284. Le même confirme une vente de moeren à Hulst. *Cart. de Fl. I. No. 209bis et II. No. 480.*

1285. Traité du même au sujet des moulins de Hulst. *Cart. de Fl. IV. No. 122.*

1285. Même sujet. *Cart. de Nam. No. 85.*

1285. Même sujet. *Cart. de Fl. I. No. 287.*

{*Inventaire des Chartes, T. IV.*}

1286. 6 *Mai.* Syfridus Episc. Colon. promittit Margar. Fl. pensionem ann. 4000 l. Lovan. in dotal. *Orig. en parch. au sceau de S. de Col. en cire verte.*

1286. Quelques nobles de Gueldre se constituent cautions pour les engagements du C. Renaud, à l'occasion de son mariage avec Marguer. de Fl. *Orig. en parch. scellé de 17 sceaux.*

Vidimus du 16 Août. 1297, par Jean, doyen de l'église de S. Alboin à Namur, *en parch. scellé.*

1286. 1 *Juillet.* Jean. Ev. de Liège déclare, que Renaud

de G. lui a fait hommage de Ruremonde. *Orig. scellé des sceaux de l'Ev. et des témoins.*

1286. 3 *Juillet*. Renaud de G. et Marguer. donnent pouvoir à Gui de Fl. de recevoir le douaire de la dite Marg. à raison de son premier mariage avec le Prince d'Ecosse. *Orig. en parch. aux sceaux de R. et de Marg. pareils à ceux gravés dans VREDIUS p. 87.*

1286. 21 *Oct.* Renaud de Gueldre donne à Gui de Flandre son fief d'Awans, qui lui était échu par la mort de son oncle Henri Evêque de Liège. *Orig. en parch. dont le sceau est tombé.*

1286. 28 *Nov.* Ren. Com. Gelriae constituit in favorem uxoris Marg. dotalicium 4000 l. Lovan. *Orig. en parch. scellé du sceau de R. et des temoins.*

1287. 24 *Jan.* Ren. tradit ux. Marg. in securitatem dotis winagium de Lobith et alia. *Orig. en parch. au grand sceau de R. avec contres.*

1287. *Fevr.* R. donne pouvoir à Gui de Fl. de recevoir d'Inghelram de Couchy, ce qu'il lui devait à cause du mariage de feue Marguer. sa soeur, femme d'Inghelram. *Orig. en parch. scellé de R.*

1287. *M. Maio.* Ren. Com. Gelriae Philippo regi Fr. procuratores suos indicat in lite mota contra Elis. Com. de Monte. *Orig. en parch. grand sceau de R. avec contres.*

1287. *Dec.* Joh. de Audenarden Florentio V. Holl. Com. feodi servitutem vendit. *Cartul. rouge No. 103.*

1288. 23 *Jan.* Honorius IV. Papa confirmat donat. in diocesi Traject. *Cart. de Nam. No. 33.*

1289. Marguer. de Gueldre promet d'indemniser Jean de Abbatis curia, d'une certaine somme pour laquelle il s'était rendu caution. *Orig. en parch. au sceau de Marguer.*

1289. *Sept.* Gui de Fl. et Isabelle sa femme nomment Rob. de Spiere chev., pour recevoir en leur nom, tout ce qui pouvait échoir à leur fille Marguer. de Gueldre à raison de sou douaire écossais. *Minute du temps en parch. avec des ratures.*

1289. *Mars.* Le Comte Gui de Fl. promet, que si, par la décision du différend, qu'il y a entre lui et Florent C. de Holl.,

la partie de la Zelande, entre Hedinezee et l'Escaut, lui est adjudgée, il y fera observer les lois, qui suivent dans la charte. *Cart. de Fl. I. No. 273. II. No. 625.*

1289. *Mars.* Le même promet de ne pas traiter avec Florent V, au sujet de la Zelande entre Heidinezee et l'Escaut, sans le consentement de quelques nobles de Zelande. *Cart. de Fl. I. No. 274. II. No. 626.*

1290. Jean de Renesse, Jean de Cruninghen et quelques autres nobles de Zelande reconnaissent devoir une somme de 700 l. par. à Gui de Flandre. *Orig. en parch. scellé des sceaux de ces nobles.*

1290. 26 *Juin.* Ren. de Gueldre mande à Phil. Roi de France, qu'il a nommé deux procureurs, pour soutenir ses affaires au parlement. *Orig. en parch. scellé du sceau de Ren.*

1290. 14 *Août.* Florent C. de Hollande et Jean de Brabant promettent de se rendre à Gand, le lendemain du jour de S. Remy, pour executer les accords, paix et conventions faites entre eux. *Orig. en parch. scellé des sceaux de Flor. et de Jean.*

1290. 3 *Mars.* Quitance de Waleran de Montjoie envers Gui C. de Flandre. *Orig. en parch. scellé du sceau de Waleran.*

1290. *Avril.* Renaud de Gueldre promet de s'en rapporter sur les différends, qu'il pourrait avoir au sujet de ses comtés de Gueldre, Zutphen et Kessel, au jugement de Gui de Fl. *Orig. en parch. scellé du sceau de Ren.*

1290. *Avril.* Le même promet d'agréer ce que le C. de Flandre fera pour le mariage de ses enfants, fils ou filles, avec ceux du Duc de Bourgogne, du comte de Bretagne et de Mons. Philippe d'Artois. *Orig. en parch. au sceau de Renaud.*

1291. 10 *Janv.* Quitance de Renaud de Gueldre envers Jean de Cuick. *Orig. en parch. scellé.*

1291. 15 *Janv.* Ren. de Gueldre reconnaît avoir reçu de Gui de Fl. la somme de 200 l. petit tourn. *Orig. en parch. sceau de R.*

1292. 18 *Avril.* Florent V. C. de Holl. accorde à Florent de Hainaut, connétable de la Sicile, de pouvoit dispo-

ser de tous les biens qu'il tient de lui en fief, en faveur de celui de ses enfants qu'il voudra choisir, à condition qu'après la mort de cet enfant, son plus proche héritier, frère ou soeur, en héritera. Par acte annexé Florent permet à Isabelle de Hainaut, de faire recevoir par procureur les revenus des biens féodaux au profit de la personne désignée par son mari, tant que cet héritier sera en tutelle et n'aura pas atteint l'âge de puberté. — *Ces deux pièces sont, avec une autre du 18 Juin 1283 et une du mois d'Avril 1292, sur une même feuille de parch. sceau en cire verte pendant à double queue de parch. et dans un rouleau de six bandes avec d'autres pièces concernant Florent V.*

1292. 31 *Mai*. Renaud et Marguer. de Gueldre donnent pouvoir à Gui de Fl. de recevoir le douaire qui lui revenait en Ecosse, savoir 1000 l. Sterling annuellement. *Orig. en parch. aux sceaux de Ren. et de Marguer.*

1292. Wal. Sire de Montjoie reconnaît avoir reçu du C. de Fl. 20 l. monn. de Fl. à compte de ce qui lui sera dû. *Orig. en parch. scellé du sceau de W. en cire verte.*

1292. 4 *Mars*. Gui C. de Fl. mande à ses bons amis, chevaliers, escuyers, bourgeois etc. de Gueldre, qu'il consent à ce qu'ils aident Ren. de Gueldre à payer ses dettes, pour lui donner le moyen de rentrer dans ses biens, dont lui C. de Fl. est en possession pour caution des avances qu'il lui a faites. *Cart. de Fl. IV, No. 140.*

1293. 8 *Sept*. Wolfart de Borsele reconnaît avoir reçu de Gui de Fl. par la main de Jak. de Donze 641 l. 13 sols. 4 den. pour tenir lieu de ce qu'il devait recevoir tant pour lui que pour ceux qui tenaient le parti du comte en Zelande, dans les mois de Juillet et d'Août. *Orig. en parch. scellé du sceau de W. de B. en cire verte, en parti brisé.*

1293. 22 *Sept*. Gui de Fl. donne une rente en fief, à son féal Jean S. de Kuick qui a promis de devenir homme lige du comte. *Cart. de Fl. I. No. 620.*

1293. *Sept*. Jean S. de Kuick se reconnaît homme lige à toujours du C. de Fl. à raison de 120 l. au par. *Orig. en parch. scellé en cire verte et Cart. de Nam. No. 7.*

1293. 31 *Oct*. Autre quittance de Wifart de Borsele pour

avoir servi Gui de Fl. aux mois de Septembre et Octobre.
Orig. ut supra.

1294. 12 *Janv.* Ren. de Gueldre promet d'indemniser Jaques de Donze et Lotin de Bruges, d'une somme pour la quelle ils s'étaient obligés. *Orig. au sceau de Ren. en cire blanche.*

1294. 20. *Mars.* Autre quitt. de W. de Borsele pour les mois de Janvier et de Fevrier. *Orig. ut supra.*

1294. 21. *Sept.* Ren. de Gueldre reconnaît avoir reçu de Gui de Fl. 200 l. tourn. petits noirs, dont 123 l. ont été payés pour lui à la compagnie de la grand table etc. et le reste lui a été remis. *Orig. en parch. au sceau de Ren. en cire jaune.*

1294. 29 *Dec.* Quittance de Jean de Kuick pour son fief. *Orig. scellé du sceau de J. de K. en cire verte.*

(*Inventaire des Chartes, T. V.*)

1296. 4 *Avril.* Ger. Colon. mandat Comitissae Holl. Priorem et fratres Predicatores Colon. quotannis celebraturos esse pro illa 18,000 missas etc. *Cart. de Hain. IV. No. 93. en parch. du 16me siècle.* NB. M. GODEFROY remarque avoir trouvé dans l'invent. des chartes de Hainaut à Mons, fait par J. G. son ayeul, que dans l'orig. il n'est fait mention que de 50 messes.

1296. *Le jeosdi après les trois semaines de pasches.* Gui de Fl. reconnaît avoir reçu de Phil. Roi de France, une rente en fief, qui lui était due par ce roi. *Orig. en parch. au sceau de G. en cire jaune.*

1296. 20 *Juillet.* Gui de Fl. donne à Guyot son fils et à ses hoirs toutes ses prétentions contre Florent de Holl. mort depuis peu et contre Jean son fils, et tout le droit qu'il pouvait avoir sur la Zelande, sauf l'hommage. Robert fils aîné de Gui confirme cette tradition. *Cart. de Hainaut II. No. 144.*

1296. *Le joedi apres le S. Martin.* (15 Nov.?) Lettre de Ren. de Gueldre au roi Philippe, par laquelle il cède a Gui de Fl. pour dettes qu'il lui doit, les revenus de son fief de

Harfleur. *Orig. en parch. au sceau de Ren. en cire blanche.*

1296. 19 *Avril*. Walr. de Montjoye et J. de Cuick fidejussores se gerunt pro Diderico dicto Homoet de Nithuzen, qui factus est homo ligius in perpetuum Com. Flandriae, ob remissum sibi a Comite forefactum, perpetratum in terra Geirensi. *Orig. en parch. muni des sceaux de W. de Montj. et de J. de Kuick.*

1298. Les mêmes promettent, qu'ils ne jugeront les différends entre Gui de Fl. et Ren. de Gueldre que d'après le conseil de Guill. de Mortaigne et Jaques de Douze. *Orig. en parch. scellé ut supra.*

1298. *S. d.* Adumbratio conditt. pacis componendae inter Guid. Flandr. et Joann. I. Comit. Holl. *Minute ou projet sur parch.*

1298. 26 *Maart*. Gui van Vlaanderen ontslaat Jan van Holl. hem manschap te doen wegens Zeeland bewester Schelde. Robbrecht, Willem, Jan en Gui van Vlaanderen, ridders, bevestigen dit. *Orig. en parch. muni des sceaux des seigneurs susdits et de ceux de W. de Neuele, de Ph. de Axele et de Ger. de Moor. Il s'y trouve inserée une lettre de Gui, en Latin, par laquelle il autorise ses fils à traiter pour lui avec J. de Hollande.*

1298. *Des vridaghes na O. V. dach in Marthe.* (28 *Maart*.) Vredesverdrag tusschen Gui van Vlaanderen en Jan van Holland. *Orig. en parch. scellé des sceaux de Gui et de ses fils, Robert et Guillaume, et de Jean de Holl. avec contreseing.*

1298. 28 *Maart*. De bovengenoemden geven eene nadero verklaring van dit verdrag, ten aanzien der arresteringen, die tusschen beide graafschappen gevallen zijn. *Orig. en parch. muni des sceaux des deux Comtes avec contreseing.*

1304. 19 *Oct*. De stad Alkmaar erkent Willem van Henegouwen voor haren geregten Heer. *Cart. de Hainaut IV. No. 214.*

1305. 2 *Août*. Traité entre Jean, Duc de Lothier, de Brabant et de Limbourg, Robert C. de Flandre et Guillaume C. de Hainaut et de Hollande, par lequel ils terminent leurs

différends, remettent en liberté l'Evêque d'Utrecht et les autres prisonniers de part et d'autre etc. *Orig. en parch. cacheté sur le pli, d'un cachet en cire rouge mis en placart et scellé des grands sceaux du Duc de Brabant et du C. de Holl. en cire brune un peu brisés; celui de Robert ne s'y trouve pas.*

1305. 2 *Août*. Promesse de G. de Hollande d'accomplir le contenu de ces lettres. *Orig. en parch. cachet en cire rouge et muni du grand sceau en cire brune.*

1305. 30 *Août*. Traité entre Ren. de Gueldre et Robert de Flandre, par lequel celui ci renonce à toutes les prétentions que lui et son père Gui avaient sur Ren. de Gueldre, moyennant 25,000 l. monn. de Gueldre. *Orig. en parch. scellé du sceau de Renaud en cire verte à double queue de parch.*

1305. 30 *Août*. Renaud remercie Rob. de Fl. d'avoir gardé pendant longtemps Philippe, sa fille ainée, et de l'avoir rendue à la prière de ses amis. *Orig. en parch. ut supra.*

1305. 4 *Sept*. Robert de Fl. et Jean C. de Namur reconnaissent devoir 1000 l. le gros tourn. à Alard de Bueren. *Orig. en parch. au sceau de Henri, abbé de S. Marie à Lille, en cire verte. Les lettres sont cassées, comme ayant été acquitées.*

1306. 17 *Nov*. Baudouin de Loncwes, capitaine de Douai, écrit à Robert de Flandre, pour la restitution des dommages causés aux marchands Hollandais. *Orig. en parchem. non scellé.*

1307. 11 *Avril*. Jean de Lothier et de Brabant, Jean de Flandre, Gui de Fl., son frère, et Gui, Evêque d'Utrecht, déclarent, que nonobstant le traité de rappeler les bannis de Hollande, Zelande et Utrecht, ils ne rappelleront pas ceux coupables de la mort de Florent V. *Cartul. de Hain. III. No. 15.*

(*Inventaire des Chartes, T. VI.*)

1314. 21 *Sept*. Willem Thieiemann Wtencampen zoon geeft eene halve hoeve lands bij Gorinchem aan den Grave van

Holland en ontvangt dezelve weder van hem ten leen. *Cart. de Fl. II. No. 137.*

1314. *Oct.* Philippe IV. Roi de France promet de ne rien prétendre à l'hommage que le C. de Flandre demandait à celui de Hainaut à cause des îles de Zelande, si elles lui appartiendront. *Cartul. de Hainaut II. No. 31 et 105.*

1314. *3 Dec.* Ludovicus Romanor. Imp. notum facit sibi homagium praeslitum esse a Comite Holl. et Hainon. de Alost et Geraldimonte et de illis omnibus quae dictus Comes in Holl., Zel. et Frisia tenet ab Imperio titulo feodali. *Cartul. de Hain. II. No. 35.*

1315. *4 Maart.* Arbitraal vonnis wegens de tienden in Zeeland. *Cart. de Hain IV. No. 108.*

1315. Etat des gages des chevaliers et gentilshommes de Hollande, qui ont servi dans l'armée du C. de Hollande contre le comte de Flandre. — *Rouleau de cinq bandes de parch. écriture du temps.*

1317. *3 April.* Willem Gr. van Holland geeft aan Arnoud van Steene en zijne vrouw 300 pond Holl. om dezelve van hem te leen te houden. *Cart. de Hain. IV. No. 251.*

1319. Robert C. de Flandre mande aux nobles de Hainaut, qu'il aidera Renaud de Gueldre en cas qu'ils voulussent l'inquiéter et leur promet justice de Ren. *Orig. en parch. scellé du sceau de Robert.*

1319. (1320?) *1 April.* Robbrecht van Vlaanderen vermaant Florens van Borselen en zijne vrienden 's Graven regten te handhaven in Holland en Zeeland, met belofte van schadeloosstelling. *Orig. en parch. scellé de deux sceaux.*

1320. *10 Janv.* Lettres de Jean de Flandre C. de Namur, au sujet du douaire de Marguer. de Gueldre. *Orig. en parch. au sceau du C. en cire jaune pendant à double queue de parch.*

(*Inventaire des Chartes, T. VII.*)

1323. Renaud C. de Gueldre promet de dédommager Guillaume et Jean de Hainaut, qui s'étaient obligés pour lui d'une somme de 84,000 l. tourn. *Cartul. de Hain. II. No. 198.*

1326. 28 *Januar.* Sophia Comitissa Gelriae agnoscit a Joh. Duce Loth., Brabantiae et Limburgiae sibi esse satisfactum de 610 l. nigr. lur. quas habebat annuatim e redditibus suis jacentibus infra Trajectum et in ducatu Limburgiae, etc. *Mauvaise copie du temps, en papier.*

1327. 5. *Nov.* Accord entre Guillaume C. de Hainaut et de Hollande et Jean de Flandre, C. de Namur, par lequel ce dernier renonce à toutes les prétentions, qu'il avait sur la Zelande, à cause de la succession de Gui de Flandre, etc. *Cart. de Hain. II. No. 143.*

1328. 4 *Dec.* Gerard van Voorne, Burggraaf van Zeeland, belooft den Grave W. van Holland, de vervallen van het burggraafschap geheel af te staan, behoudens de jaarbede, tegen eene som van 6000 pond tourn. *Cart. de Hain II. No. 139.*

1328. 22 *Febr.* Lettres de Guill. C. de Hainaut, par lesquelles il promet à son cousin le C. de Namur, de reclamer du C. de Flandre son droit sur l'hommage de la Zelande. *Cartul. de Hain. II. No. 145.*

1333. Renaud de Gueldre promet d'indemniser Louis C. de Flandre des obligations qu'il avait contractées, lors du mariage de la fille ainée de R. avec le fils ainé du C. de Juliers. *Orig. en parch. scellé du sceau dudit C. en cire jaune pendant à simple queue de parch.*

1333. Promesse du même (en Latin) de l'indemniser des obligations contractées pour lui à cause du mariage de sa fille Marguerite avec le fils ainé du C. de Flandre, sous le *Vidimus* (en Français) de Guillaume Gormont, garde de la prévôté de Paris, du lundi 21 Mai 1341. *Orig. en parch. scellé.*

(*Inventaire des Chartes, T. VIII.*)

1335. 10 *Januarij.* Willem van Duvendorde, Heer van Oosterhout, en Heylewijf, zijne echtgenoot, erkennen, dat de vrijheid op de tollén van Holland, Zeeland en Friesland, aan hunne onderdanen door Willem Gr. van Holland toegestaan, niet langer zal duren dan tot de herroeping daarvan door den Graaf. *Cart. de Hain II. No. 268.*

1336. 1 *Avril*. Traité d'alliance entre le Duc Jean de Brab., Louis C. de Flandre et Guill. C. de Hainaut et de Hollande. *Orig. en parch. muni des sceaux des seign. susdits et de plusieurs nobles et villes.*

1344. 3 *Juin*. Contr. de Marca, dominus de Hurde, se agnoscit hominem feudalem Willh. Com. Haynoniae et Hollandiae. *Orig. en parch. muni de trois sceaux.*

DOCUMENTS RELATIFS AU TROUBLES DES HOEKSCHEM
ET KABELJAAUWSCHEM.

(Pièces non encore inventoriées. *Portef. H. 696.*)

1345. Environ vers le mois de Décembre. Epistola anonymi (fortasse Job. de Bellemonte) » *domino suo carissimo*» (Imperatori Ludovico IV.) de turbata rerum in Hollandia et Zelandia conditione. *Orig. en papier, dont le sceau s'est perdu.*

1346. 24 *Sept.* à Mons. Marguerite de Hainaut établit son fils le Duc Willaume de Baviere pour gouverner ses Pays de Hollande, Zelande et Frise, pendant son absence, sauf ses *signeries toutes eskanches*, etc. *Copie; un rouleau de parch. écriture du temps.*

1350. 27 *Sept.* Will. Duc de Baviere attendant des comtés de Holl. etc. reconnaît qu'il n'a pas rempli ses promesses à l'égard de sa mère Dame Marguerite et remet le gouvernement en ses mains. *Même rouleau de parch. — Imprimé en Holl. chez MIERIS, Charterb., II. 786.*

1350. (1351.) 18 *Janvier*. Wolfars de Borsele, sire de le Vere, et plusieurs autres reconnaissent Marguer. de Hainaut pour leur droite dame et lui promettent foi et obéissance. *Même rouleau. — En Holl. chez MIERIS, II. 773.*

1350. (1351.) 21 *Mars*. Mêmes lettres de Hugu Boeye et plusieurs autres. *Même rouleau. — En Holl. chez MIERIS, II. 773.*

1351. 22 *Juin*. Marguerite C. de Hainaut, de Hollande etc. reconnaît avoir accepté son frère le Roi d'Angleterre pour arbitre entre elle et son fils le Duc Guillaume.

1351. 31 Oct. Même sujet. *Copies simples en parch. écrit. du temps.*

1351. *S. d.* Lettre particulière de Marguerite au roi d'Angleterre sur les différends entre elle et son fils.

1351. *S. d.* Même sujet. — *Copies simples en pap. écriture du temps.*

(1351.) Conditions de paix proposées par Marguerite. *Trois copies dont une sur parch. écriture du temps.*

(1351.) Autres conditions. (*Chirographe*) *en parch. écriture du temps et un brouillon sur papier, du même temps.*

(1351.) Autres conditions. *Un rouleau de parch. et un brouillon sur papier, écriture du temps.* NB. Tous ces documents ne portent aucune date.

»Chil est li déclaration et maniere comment medame li contesse entra en possession de ses pais de Haynau de Hollande de Zelande et signerie de Frise." — *Rouleau de parch. écriture du temps.* C'est une histoire détaillée de l'origine des troubles.

1355. 30 Dec. Gerard van Mercshem, Heer van Bergen op Zoom en Steenberghen, draagt deze steden op aan Grave Lodewijk van Vlaanderen. — *Orig. en parch. muni d'un petit sceau en cire verte, représentant trois fleur-de-lis, pendant à des las de soie verte.*

1410. 7 Fevr. Ingelbeit C. de Nassau, seigneur de le Leck et Breda, renonce à sept années d'arriérages, qui lui étaient dues, à cause d'une pension de 300 l. par an, dont la Comtesse de Nassau sa femme avait hérité, moyennant une autre pension de 300 l. par an, à charge d'hommage, que le Duc de Bourgogne lui payerait. *Orig. en parch. muni du sceau du C. en cire vermeille.*

1463. 22 Avril. Phil. de Bourgogne ordonne à ses commis de faire payer à son cousin, conseiller et Senechal de Brabant, le C. de Nassau, 740 l. de 40 gros, pour s'être transporté à Cologne et avoir fait des démarches pour faire élire

à l'Archevêché de cette ville, l'Archevêque de Lion, neveu du Duc. *Orig. en parch. scellé.*

1469. Procuratie voor de afgevaardigden van Oostergo en Westergo, om te 's Gravenhage met den Hertog van Bourgondië te handelen. *Orig. en papier avec quatre sceaux couverts de papier.*

1508. Instruction pour les députés de Frederic Evêque d'Utrecht envoyés à Marguer. d'Autriche, Gouvernante des Pays-Bas, pour se plaindre de Ch. d'Égmond, Duc de Gueldre. — *Sur papier; écriture du temps.*

1508. Instruction pour ceux envoyés pas la gouvern. Marguerite à la journée des états à Malines, pour traiter avec les commissaires de l'Empereur, des affaires du pays. *Copie simple sur papier.*

1508. Les états de tous les pays de pardeça, assemblés à Anvers, accordent à l'Empereur et à la Gouvernante Marguerite une certaine somme d'argent. — *Copie authentique collat.*

1508. Armistice entre l'Empereur Maximilien et Charles de Gueldre, par l'entremise de Louis Roi de France. *Copie simple sur papier.*

1513. Trêves pour quatre ans entre l'Empereur Maximilien et Charles de Gueldre. — *Copie simple sur papier.*

1513. »Traité commencé à pourparler pour le mariage entre Messire Ch. de Gueldre et Madame Ysabeau.» — *Copie.*

1515. Quitt. d'Adrian Florencij dit d'Utrecht, de 1800 l. à 40 gros. recues: »sur le voyage que par ordonnance d'icelluy Seigneur (Empereur) je voy presentement faire en Espagne par devers le roy d'Arragon pour aucuns grans affaires secrets, dont n'est besoin icy faire déclaration.» *Orig. en parch. signé.*

1517. Déclaration des chanoines, prebendes, cures et autres bénéfices des pays et seigneuries du roy catholique étant à sa collation et disposition en ses pays de pardeça, auxquels sont inscrites les personnes qu'il veut être pourvues des dits bénéfices. — *Trois feuilles en parch. Orig. signé: Charles. Scellé en cire rouge.*

1517. 14 Oct. Ordre de Charles de Castille, de payer à quelques officiers de Fred. de Baden, Evêque d'Utrecht, la

somme de 1000. l. à 40 gros, pour leurs peines et travaux, lors de la résignation dudit Evêque. *Orig. en parch. scellé.*

1517. 23 Nov. Ordre du même, de payer à Jean Micault, Rec. gen. la somme de 10,913 l. 18 s. à 40 gros, pour le voyage de Charles en Espagne. *Orig. sur parch.*

Plusieurs centaines de quittances et d'ordres concernant les Pays-bas.

Plusieurs liasses de requêtes adressées à la Gouvernante Marguerite d'Autriche, par les habitans de ces pays, la plupart en Hollandais, où il s'y trouve de très curieuses.

1577. Interrogatoire à faire de par Mons. le Prince d'Oranges au conseiller Luis Delrio, avec ses réponses.

P O R T E F E U I L L E 7. No. 48.

TROUBLES DES PAYS-BAS.

I. **C**ollection de lettres écrites vers le milieu du 16me siècle, sur les troubles des Pays-Bas.

1. .... aux .... Bruxelles ..... Fevr. 1560. *copie.*
2. Marg. de Parme au conseil de Flandres. 4 Nov. 1561. *orig.*
3. Philippe II. aux mêmes 10 Nov. 1561. *orig.*
4. Marg. de Parme aux mêmes. 22 Nov. 1561. *orig.*
5. Id. id. 23 Juin 1562. *orig.*
6. Id. id. 31 Juillet 1562. *orig.*

II. Édit perpétuel pour la meilleure direction des bonnes moeurs. Brux. 10 Juillet 1563. *copie.*

III. Édit, touchant le fait des hérésies à Valenciennes, publié le 18 Sept. 1563. *copie.*

IV. Collection de lettres ut supra :

1. Philippe II. au conseil de Flandres. 3 Juill. 1563. *orig.*
2. Extraict des dernières lettres et escriptz enuoyez par le

roy à Madame la ducesse avec le dernier despesche concernant le fait de la religion.

3. Marg. de Parme au grand Conseil à Malines. 18 Dec. 1565. *orig.*

4. Requête à Marg. et apostillo touchant la religion. 6 Avril 1565. *copie aut.*

5. Marg. de Parme au grand Conseil de Malines. 9 Avril 1565. *orig.*

6. Id. id. 12 Avril 1565. *orig.*

7. Id. id. 16 Avril 1566. *orig.*

8. Déclaration de M. M. du grand Conseil sur les articles à eulx deliurés par Mre Guillaume de Pamele etc., sur le fait des troubles en la ville de Malines. 1566. *minute.*

9. Marg. à M. de Moulbais Lieut. du château de Tournay, 15 Dec. 1566. *orig.*

V. Proces-verbal de Mrs Richardot et Van der Burgh, conseillers à Malines, députés vers le Conseil d'état à raison des troubles. Oct. 1576.

VI. Quatre lettres du grand Conseil à Malines et de ses employés. 1566. Une de Marguer. et deux autres pièces du Conseil.

VII. Lettres:

1. Marguerite aux gens du Conseil. 30 Août 1566. *copie.*

2. ....? à Marguerite. 24 Août 1566. *copie.*

3. Marguerite au Conseil de Malines. 17 Mai 1566. *orig.*

4. Récit de quelques troubles à cause de la religion. 1566.

5. Rattaller au Conseil de Malines. 1 Mars 1566. *orig.*

6. ....? au même. 9 Nov. 1566. *copie.*

7. Le grand Conseil au prévôt de l'église de S. Bavon à Gand. 4 Fevr. 1566. *copie.*

VIII. Inventaire de quelques lettres etc.

IX. Recoeul de ce que a esté fait et s'est passé au Conseil durant les troubles es endroitz icelles depuis le penult^{me} d'aoust A^o. 1566. que lors monsieur le conseiller a ordonné a moy Greffier soubscript (?) de faire noter.

X. Déclaration des requestes et demandes, ensemble des pièces, titres et munimens exhibés pour justification dicelles, partendans aucunes choses, actes et actions à la charge des con-

dampnéz, exécutéz ou bannis de pardeça, pour raison des troubles passez etc. par le greffier du grand Conseil à Malines 1568. avec des corrections et une table des personnes citées.

XI. (Parochiens) en la paroche de saint Rombout. *Espèce de registre civil.*

Id. de la paroche de St. Jehan;

Id. in S. Pieters parochie.

Id. in S. Katelijnen parochie.

XII. Mémoire des delinquans ayans esté apprehendez au voiaige d'Utrecht etc. 13 Nov. 1556.

XIII. Déclaration de pièces mises es mains de moy... de Boullen greffier du grand Conseil etc.

XIV. Collection de lettres :

1. Philippe II. au Conseil. 14 Juin 1567. *copie.*

2. Le Duc d'Alve au grand Conseil. 8 Avril 1567. *orig.*

3. Marguerite au même. 15 Nov. 1567. *copie.*

4. Lettre anonyme au même, sans date. *copie.*

5. Le Duc d'Alve au même. 26 Janv. 1568. *orig.*

6. Le même au même. 24 Août 1568. *orig.*

7. Enquete du conseil. 1571. *copie.*

XV. Copie de l'ordonnance faite touchant la liberté permise sur le faict de la religion. 1578. *copie aut.*

XVI. Lettres :

1. Le Duc d'Alve au conseil de Flandres. 27 Oct. 1571. *orig.*

2. Lettre de félicitation par Van Hamme. Oct. 1571. *copie aut.*

3. Le Duc d'Alve au grand Conseil. 1 Mars 1571. *orig.*

4. Trois requestes au grand Conseil. 1572.

5. Le Conseil d'état au Conseil de Malines. 1573. NB. *Tou-
chant la reddition de Harlem. orig. V. p. 31.*

6. D. Luis de Requesens au grand Conseil. 1574. 5 Juin. *orig.*

7. Id. id. 5 Juin 1574. *orig.*

8. Id. id. id. *orig.*

9. Noms et surnoms de ceulx qui en la ville de Malines sont exceptés et exclus du pardon général du roy. En date du 8e de Mars 1574. *orig.*

10. Le Conseil d'état au Conseil de Malines. 24 Oct. 1576. *orig.*
11. Id. id. 26 Juill. 1576. *orig.*
12. Id. id. 25 Oct. 1576. *orig.*
13. Trois lettres au Conseil et d'icelui. 1576. *copie.*
14. Phil. de Croy aux échevins de Malines. 2 Nov. 1576. *orig.*
15. D. Jehan au grand Conseil, sur son avènement au gouvernement. 1576. *orig.*
16. Dix lettres du Conseil d'état et de celui de Malines. 1576. *copie.*
17. Quelques annotations sur ce qui s'est passé à Malines, au mois d'Oct. 1576.
18. Le Conseil d'état à celui de Malines. 6 Oct. 1576. *orig.*
19. Jul. Romero au magistrat de Malines. 26 Sept. 1576. *copie.*
20. Quatre lettres du Conseil à Malines. *copie.*
21. G. de Lalaing au Conseil à Malines. 2 Oct. 1576. *orig.*
22. Deux lettres dudit Conseil. 1576. *copie.*
23. Le Conseil d'état au même. 23 Sept. 1576. *orig.*
24. Ger. de Roda au même. 22 Sept. 1576. *orig.*
25. Le dit Conseil à .....? 20 Sept. 1576. *copie.*
26. (Ger. de Roda?) à .....? 19 Sept. 1576. *copie.*
27. G. de Roda au Président du Conseil à Malines. 1576. 6 Sept. *orig.*
28. Copie d'un certain escript envoyé par les états de Hainaut. Sept. 1576. *copie.*
29. Lettre des états de Brabant. 1576. Sept. *copie.*
30. G. de Lalaing au grand Conseil. 1576. 11 Sept. *orig.*
31. Le Magistrat de Malines à Romero. 12 Sept. 1576. *copie.*
32. Réponse à une lettre précédente. 11 Sept. 1576. *copie.*
33. Le Conseil à Romero. *copie.*
34. Ger. de Roda au Conseil de Malines. 12 Sept. 1576. *copie.*
35. Phil. de Croix au même. 11 Sept. 1576. *orig.*
36. G. de Roda au même. 11 Sept. 1576. *orig.*
37. Ledit Conseil au duc d'Arschot. 9 Sept. 1576. *copie.*
38. Le même à G. de Roda. *cod. copie.*
39. Relation d'une plainte au Conseil. 10 Sept. 1576.
40. Le Conseil à son Altesse ...? 4 Dec. 1576. *copie.*
41. Le Conseil d'état à celui de Malines. 12 Nov. 1576. *orig.*
42. D. Jehan d'Autriche au grand Conseil. 13 Sept. 1576. *or-*

XVII. Capitulation de Tournay etc. Nov. 1576. *copie.*

XVIII. Lettres:

1. J. R. (Jul. Romero?) au Conseil de Malines. 4 Nov. 1576. *orig.*

2. L'acte de l'union de Bruxelles. *imprimé et collationné.*

3. Le Conseil d'état à celui de Malines 23 Août. 1576. *orig.*

4. Guillaume de Criex au même. Utr. 15 Mars 1576. *orig.*

5. Le grand Conseil de Malines au Conseil d'état. 26 Fevr. 1578. *orig.*

6. Trois lettres du Conseil et réponses. 1576. *orig.*

7. L'Archiduc Matthias au grand Conseil. 5 Fevr. 1578. *orig.*

8. Les états généraux au même. 28 Fevr. 1578. *orig.*

9. Les mêmes aux échevins de Malines. 23 Fevr. 1578. *copie.*

10. Les mêmes aux mêmes. 27 Janvier 1578. *copie.*

11. L'Archiduc Matthias aux mêmes. *cod. copie.*

12. Le même au grand Conseil. 23 Avril 1578. *orig.*

13. Id. id. 12 Avril 1578. *orig.*

14. Guillaume Pr. d'Orange aux échevins de Malines. 8 May 1578. *copie.*

15. Matthias aux mêmes. 10 Mai 1578. *copie.*

16. Instruction pour vous messire G. de Merode etc. 7 Mai 1578. *copie.*

17. Les états généraux aux échevins de Malines. 7 Mai 1578. *copie.*

18. Relation de ce qui s'est passé à Malines. 18 Sept. 1578, et quelques jours suivants. *copie.*

19. Matthias au Conseil de Malines. 14 Fevr. 1578. *orig.*

20. Le Conseil d'état au même. 1 Oct. 1578. *orig.*

21. Le Conseil de Bruges au grand Conseil. a. M. 7 Avril 1578. *orig.*

22. Willh. Lindanus au même. Ruremond 9 Avril 1581. *orig.*

23. Le Conseil d'état au même. 22 Sept. 1581. *orig.*

24. Cranendonch au même. 20 Avril 1581. *orig.*

25. Lettre anonyme au même. Douay. 22 Fevr. 1582. *copie.*

XIX^a. Inventaire et déclaration de fiefs tenus du roy d'Espagne et ayant appartenus aux seigneurs bannis ou exécutés et qui ont été confisqués. (*En flamand.*)

XIX^b. Deux publications relatives auxdits seigneurs et leurs biens.

XX. Extrait du registre d'un exécuteur des hautes oeuvres ou de....⁹ 1570.

XXI. Différentes lettres et publications.

XXII. Dénombrement de fiefs confisqués etc. *minute*.

XXIII. Quelques déclarations relatives aux fiefs des maisons de Halewin, Wassenaer, Boetselaer et autres.

XXIV. Extrait de l'état et déclaration du revenu des personnes exécutées. 1569.

P O R T E F E U I L L E T. No. 49.

TROUBLES DES PAYS - BAS.

1. **R**apport de ..... sur les moyens à employer pour dompter la révolution des Pays - Bas. Donné par le Secrét. Corteville à M. le Duc d'Albe. 1571.

2. Lettre de la gouvernante Marg. d'Autriche au grand Conseil, 1567, leur annonce et récomande son successeur le Duc d'Alve.

3. Escrit contre un escrit du Pr. d'Orange, à la charge du Card. de Granvelle.

4. Déclaration de deux gentilshommes français, envoyés (?) secrètement par le Prince de Condé, pour établir la domination des Huguenots en Flandre. 1562.

5. Copie d'une lettre du Pr. d'Orange aux estas de Flandres. 1577. commençant: *M. M. Comme sur l'advertissement que depuis* etc. C'est une apologie de sa conduite.

6. Conclusion d'un conseil tenu en Angleterre, sur les faveurs à accorder aux Espagnols ou aux Flamands.

7. Lettre d'un anonyme. Tournay 1566. envoyée par le Cte de Hornes. *Copie*.

8. Autre lettre de quelques magistrats. Bruges 1578.

9. Dom. Joachimi Kopperi de rebus Belgicis componendis sententia. 1574.

10. Déclaration de Henri Cte van den Bergh, faite pour le repos du pays 1632.

11. Pasquil dressé du temps de Don Jehan d'Austrice (*en vers.*)

12. Translat d'offres et presentement faite par les commissaires de S. M. aux deputez du Pr. d'Oranges. 1575.

13. Id. réponse.

14. Ampliation des offres de Sa Maté.

15. Placart du roi Philippe II. 1578.

16. Dixneuf lettres de ce temps, originaux et copies authentiques, concernant les troubles des Pays-Bas.

17. Quatre mémoires des états députés etc., du même temps, et une pièce imprimée: *Redenen ende curt verclaers waeromme het saisissement ende arrest van diuersche Heeren binnen Gendt geschiet is den 28 Oct.* 1577.

18. Environ trente lettres (*copies*) de G. de Roda, Ph. de Maldeghem et les états de Flandre. 1577—1580.

19. Deux lettres du Prince d'Oranges (*copies*) Bruxelles 22 Janv. 1578 et 23 Janv. 1578, à ceux de Gand et deux des états de Flandres.

20. Quelques lettres des états de Flandres etc.

21. Proclamation du Duc d'Alençon. 1581.

22. Lettre de G. Pr. d'Orange. 1 Juillet 1580.

23. Quelques publications curieuses des échevins de Bruxelles. 1581.

24. Capitulation de . . . ? 29 Nov. 1581, imprimée par extrait dans PETIT, t. II. f. 437. *Copie.*

25. Traité de reconciliation fait à Arras. 17 Mai 1579. imprimé dans l'hist. de PETIT, t. II. 382. *Copie.*

26. Copie de lettres de

Henri Cte de Berg à l'infante Isabelle. 8 Juin 1632.

Carondelet Gouverneur de Bouchain au Magistrat de Valenciennes. 17 Août 1632.

Philippe d'Egmont à . . . ? 26 Fevr. 1640.

Henri Cte de Berg aux Prélats et nobles des Provinces des Pays-bas. 18 Juin 1632.

27. Index d'un cartulaire.
28. Extraits du traité de paix à Gand, 1576, et de l'édit perpétuel, 1577.
29. Index d'une collection de lettres.

P O R T E F E U I L L E H. No. 682.

A. **U**n cahier, contenant une lettre de M. G. Meerman pensionnaire de Rotterdam, d. d. 29 Dec. 1757, concernant un cartulaire ms. de Zelande qu'on disait exister à Lille, ce qui fut nié par M. Godefroy. La réponse de ce dernier à M. Meerman et une explication de M. Foppens sur le point en litige.

B. Un cahier intitulé : *Frise et Westfrise. Recherches demandées par les États de Westfrise 1765. Mr. le marquis d'Havrincour, ambassadeur du roy en Hollande*, contenant :

a. Un petit invent. imprimé en françois et en holland. de titres étant en la chambre des comptes à Lille, concernant la seigneurie de Frise.

b. Lettre de M. le Duc de Choiseul à M. Godefroy, d. 16 Juin 1765; la réponse de M. Godefroy, d. 21 Juin 1765, et une autre lettre du même, d. 28 Dec. 1765.

c. Lettre de M. d'Havrincour à M. Godefroy, 2 Juillet 1765, avec la réponse, 7 Juill. 1765.

d. Deux lettres du même au même, 4 Juill. et 9 Juillet, et réponse, 19 Juillet 1765, et une troisième lettre de M. d'Havrincour.

e. Lettre de M. de Wassenaer-Twickel à M. Godefroy, 18 Sept. 1765, à la Haye.

f. Copie non finie d'une charte de 1469, avec quelques indications d'autres chartes concernant la Frise.

g. Lettres de M. Godefroy à M. de Wassenaer-Twickel, 30 Août, et à M. d'Havrincour, 9 Oct. 1765.

h. Lettre de M. le Duc de Choiseul à M. Godefroy, contenant l'autorisation de faire délivrer des copies de chartes, 14

Janv. 1766, et deux lettres de M. Godefroy à M. de Wasse-naer, 25 Janv. 1766, et à M. d'Havrincour, 13 Avril 1766.

C. Mémoire sur la Zelande par M. Jean Godefroy. 1711. fait pour M. Hop.

D. Cahier, inscrit : *Bailli de Zierickzee en Zelande*, contenant des copies de quelques chartes touchant cette ville.

E. Cahier, inscrit : *Rentmeester et Dyckgrauve de Zelande et Zuid-Beveland et Bewesterschelde*, contenant quelques chartes, lettres et requêtes.

F. Cahier, intitulé : *Receveur de Horn en Hollande*, contenant une requête du receveur au Roy. 1565.

G. Cahier, inscrit : *Rentmeester general de Northollan-de*, contenant la copie auth. d'une pièce de 1566, se trouvant à la chambre des comptes à la Haye.

H. Cahier, inscrit : *Vronlandes près d'Alckmaer en Hollande*, contenant une requête. 11 Août 1565.

I. Cahier, inscrit : *Schalckwyck pais d'Utrecht*, contenant la copie d'une lettre de Florent Cl^o de Culemborg, 2 Fevr. 1564, par laquelle il desavoue l'appréhension d'un certain prisonnier faite par ses officiers à Schalkwyk hors de sa juridiction.

K. Cahier, inscrit : *Naerden*, contenant une lettre.

L. Cahier, inscrit : *Zelande; M. d'Affry ministre plenip. du Roy en Hollande en 1757*, contenant une lettre de M. Puget à M. de Stembourg et une de M. Godefroy, touchant le cartulaire de Zelande, dont est parlé au cahier A.

M. Cahier, inscrit : *Zelande, marquisat de Vere 1758*, contenant une lettre de M. Lesseps, Chargé d'affaires du Roy, Bruxelles 23 Nov. 1758, à M. Godefroy, avec un petit mémoire sur certain contrat, que le Prince Maurice et les nobles de la Zelande ont passé en 1625, touchant le droit de représenter seul le corps entier etc., et deux requêtes touchant Vere et Flessingue.

N. Cahier, inscrit : *Sevenberghe en Holl. échange en exécution du traité de Munster de 1647*, contenant copie coll. d'une pièce passée par le Duc d'Aremberg, 1749.

O. Cahier, inscrit : *Althena et Worcum en Hollande*, contenant un extrait de quelques comptes, touchant ces contrées, faits en 1556. coll. d'après les orig.

*Extraits de l'Inventaire des Registres,
Portefeuilles et autres papiers, pro-
venant de la ci-devant Chambre des
Comptes et Bureau des Finances à
Lille, déposés aux Archives de la
Préfecture du Nord.*

AMSTERDAM. (Mémoire pour la ville d'), contre ceux de la ville de Middelbourg, en réclamation de vins et autres marchandises, destinés pour Dantzick et saisies par ceux de Middelbourg. 1457. *A. No. 373.*

BERGHEM-OP-ZOOM. (Cession du Marquisat de), par le Prince et la Princesse de la maison de Lorraine, en conséquence du traité de Munster du 24 Xbre 1647; villes et terres données en échange par le Prince d'Orange; affaire de la dite maison de Lorraine et de mad. la Comtesse de Marsan, en portefeuille. *B. No. 563.*

» » » (Droits et prétentions de l'Électeur Palatin, Seigneur de) *B. 517.*

BOIS-LE-DUC. (Enquête touchant le gouvernement et les coutumes de) 1462. *B. 517.*

» » (Registre concernant les pains d'abbaye. Séparation de l'abbaye de Tongerlo d'avec l'Evêché de) *E. 57.*

BREDA. Conférence de Breda entre l'Espagne et les Hollandais en 1574. (1575?) *T. 271.*

CADSANT. Dénombrement, reliefs, permissions de vendre fiefs etc., de l'île de C. et autres lieux, de 1334—1603. *D. 369.*

FINANCES. 9me Compte de Simon Longien, receveur général de toutes les finances de l'Archiduc d'Autriche, Duc de Bourgogne etc. NB. Ce compte comprend la Hollande, Zelande etc.

FRISE. Titres et papiers relatifs aux différens entre l'Impératrice Marguerite, Comtesse de Hainaut, Hollande etc. Dame de Frise, et le Duc Guillaume de Bavière, son fils, par rapport au gouvernement des dits pays, de 1346—1351. *V. pag. 19 et 69.* *H. 696.*

État des domaines des Comtes de Hollande, Zelande, Frise etc. 1442—1446. *H.* 683.

Compte de nouveaux acquets de Hollande, Frise etc. 1475—1476. *H.* 675.

Papiers concernant la Hollande, la Frise, la Zelande, West-Frise, pays d'Utrecht etc. *H.* 682.

GERTRUDENBERG. (Papiers concernant la ville de) *B.* 517.

GRAVE. (Papiers concernant la ville de) *B.* 517.

Copies des chartes de Maastricht, Grave etc. *B.* 32.

GUELDBE. (Farde, Mémoires sur le duché de), ses droits, enclavements etc. *G.* 37.

Compte de la recette et dépenses occasionnées pour réduire à obéissance les rebelles du duché de Gueldre et leurs adhérents, de 1506—1510. *G.* 64.

HISTOIRES MSS. : guerre de Grimberghen; déposition du roi Childeric; vie du Cardinal Granvelle; privilèges des Suisses. *manque.* *M.* 13.

HOLLANDE. Petit portefeuille contenant titres et papiers. *V.*
FRISE.

Compte des revenus de la Comtesse de Hainaut et de Hollande, de 1350—1352. *N.* 233.

Id. de Marguérite de Bourgogne. 1418—1429. *H.* 91.

État du domaine des Comtes de Hollande, Zelande et Frise, rendus par les officiers des dits pays pour un an entier, commençant le 1 Janv. 1441 et finissant le dernier X^{bre} 1442. (*V. S.*)

État des comptes des officiers des dits pays, rendus à la Haye en Hollande, ès mois d'Avril, Mai, Juin et Juillet 1442, par devant Maître Barthelemy à la Haye et Maître Adrien de la Croix, commis à l'audition d'iceux. Plus état des recettes particulières des dits pays pour un an entier par estimation selon communes années, 40 gros monnoye de Flandre pour livres, icelui en commençant le 1 Janv. 1445 et finissant le dernier X^{bre} 1446. *H. No.* 683.

Registre des nouveaux acquets de Hollande etc. 1475—1476. *H.* 675.

Compte du receveur général de toutes les finances de l'Ar-

chiduc d'Autriche, Duc de Bourgogne, y comprise la Hollande, la Zelande, Frise etc. 1580. *T.* 500.

Capitulation des Français avec les Hollandais pour la reddition de la ville de S. Thomé dans les grandes Indes. 1674. *M.* 17.

Déclarations des biens appartenants à des sujets d'Espagne et de Hollande, situés en Flandre, faites par les gens de loi de chaque commune en 1678. *G.* 8.

Farde en portefeuille, concernant la Holl., Frise etc. *H.* 682.

Ville de Grave, pays de Cuick, Hollande, Brabant Hollandais et autres papiers concernant la Hollande. *B.* 517.

Discours du premier Ambassadeur d'Espagne en Hollande etc. *M.* 239.

Registre de la délivrance faite à Lille des passeports pour la Hollande. 1706. *L.* 251.

LETTRES, sur l'histoire du 16me siècle (V. pag. 23 sqq.)

» » originales de la maison de France, Ligue, Maurice de Nassau etc. V. p. 32. *L.* 12.

LIMBOURG. Papiers concernant les villes et pays de Limbourg. *B.* 517.

Papiers concernant le commerce de Limbourg et de Namur. *B.* 67.

LUXEMBOURG. (Limites du côté de la Lorraine et de) 1722—1748. *L.* 947.

» » (Farde, conférence de Nancy pour les limites de) 1726. *T.* 270.

» » (Fortifications de), en 1727. *B.* 46.

» » (Limites de), en 1752. *L.* 852.

MASTRICHT. (Copie de titres de) etc. 1396. *B.* 32.

» » (Papiers concernant) etc. 1615. *B.* 517.

NIMÈGUE. (Limites de) etc. *M.* 17, *M.* 67, *C.* 132, *C.* 51, 52, 69, *L.* 166, *T.* 270, *L.* 164.

ORANGE. Châlons-Orange, Nassau, Isenghen, originaux, dans lesquels se trouve le testament de Philippe Guillaume Pr. d'Orange en date du 20 Fevrier 1618 et celui du jeune de Châlons-Orange du 21 8bre 1417. *Le testament manque.* *C.* 33.

Compte du domaine de la ville de Warneton, appartenant à

Maurice de Nassau Pr. d'Orange, Seigneur de W. etc. 1619—1623. *W.* 37.

Manifeste du Sr. de Ville-Hermose, gouverneur des Pays-Bas, contre le procédé du Pr. d'Orange, à l'occasion de la levée du siège de Charleroy du 14 Août 1677. *M.* 17.

Prétentions de la maison de Croix sur les biens de la maison d'Orange. *G.* 80.

PAYS-BAS. Portefeuille contenant des remarques sur le gouvernement, maximes et police des Pays-Bas et Bourgogne : un portef. *P.* 6.

» » (Considérations sur le gouvernement des) *P.* 5.

» » (Farde, recensement et rôle des officiers et soldats à la solde du Roi d'Espagne, dans les) 1579. *G.* 71.

» » (Acement (équipement?) des troupes à la solde du Roi d'Espagne, en garnison dans les villes des) 1599 et 1600. *G.* 72.

Id. de 1601 et 1602. *G.* 68.

Compte de la recette générale des confiscations aux Pays-Bas. 1569 et 1570. *C.* 439.

Id. 1571—1575. *C.* 429.

Id. 1579. *C.* 500.

Id. 1583 et 1584. *C.* 491.

Id. 1585 et 1586. *C.* 508.

Id. 1587, 1588 et 1589. *C.* 475.

Id. 1590. *C.* 501.

Id. 1591 et 1592. *C.* 431.

Compte des biens annotés au profit de S. M. à cause des troubles aux Pays-Bas et comté de Bourgogne. 1593, 1594. *C.* 435.

Compte du receveur général des confiscations aux Pays-Bas, comté de Bourgogne etc. 1595 et 1596. *C.* 543.

Compte de id. 1597, 1598 et 1599. *C.* 417.

Id. en vertu des lettres patentes de S. M. du 6 Juin 1606, de 1607 à 1609. *C.* 512.

UTRECHT. (Affaire des limites en conformité du traité d'). Conférences de Lille en 1717 : un portefeuille. *L.* 163.

Papiers concernant le pays d'Utrecht. *H.* 682.

ZELANDE. (Pièces concernant la) 1392. *H.* 646.

» » (Compte des revenus au comté de Hainaut, ap-

partenant à Marguérite de Bourgogne, Comtesse de) etc. depuis l'an 1418, jusqu'au dernier Août 1429 et un registre. *H.* 91.

Contumes de la (des?) ville de Zelande: trois vol. *C.* 110.

État de Hollande et de Zelande. *v. f.* 420.

Papiers concernant un compte de Zelande. *f.* 511.

Papiers concernant la Zelande etc. *B.* 682.

État du domaine de Zelande etc., rendu par les officiers des pays pour un an entier. *H.* 683.

B I J L A G E II.

Op de stedelijke boekerij te Rijssel bevinden zich onder anderen de volgende handschriften, betrekking hebbende tot de Nederlandsche geschiedenis.

E. M. 71. fol. op papier, 48 bl. S'ensuivent divers services faits à l'imperiale et roiale maison d'Austrice par ceulx de la tres-noble famille de Gand et Villain en Flandres. Hierin vindt men eenige merkwaardige brieven van *Philips II.* aan den Heer van Rassenghien, over de zaken der Nederlanden, waarin hij zich zeer genegen betoont om de algemeene ontevredenheid alleen door zachte middelen te doen bedaren, benevens de voorlagen door Rassenghien aan den Koning over dit onderwerp voorgelegd. Zie de wittreksels in het boven aangehaalde verslag der commissie te Brussel.

E. H. 52. fol. papier. Recueil historique concernant les Pays-Bas. Meestal de twisten der 16de eeuw in België betreffende en de geschiedenis van *Karel V.*

53. *Velin.* 4to. Privilèges et titres accordés à différentes familles nobles de l'Allemagne et des Pays-Bas.

Papier, fol. 106 bl. *Chronica comitum Flandriae*, vroeger van de abdij van Cysoing, bevat de geschiedenis van

Vlaanderen, van 621 tot 1490. Achteraan volgt een klein fragment eener Latijnsche Kronyk van een blad, beginnende: »Anno domini VI^cXXI tpre Eraclii imperatoris et lotharii ac dagoberti regum francie lidericus dictus de lile lez buc primus forestarius flandrie rexit.» Vergelijk verder het verslag van den Heer DE REIFFENBERG, in de genoemde Compte rendu de la commission à Brux., t. I.

B I J L A G E III.

Op de boekerij te Arras berusten de volgende voor de Nederlandsche geschiedenis merkwaardige handschriften.

No. 246. *fol. papier.* Description des troubles arrivés aux Pays-Bas etc. par Wallerand.

— 247. *fol.* Recueil de différents placards des Souverains des Pays-Bas.

— 4°. *op papier.* De Batavia, Bataviae et Frisiorum seu Saxonum etc. (*sic: adde: origine.*) *Eene onbeduidende compilatie, bevattende inzonderheid de geschiedenis van het huis van Wassenaer en zijnen oorsprong uit de Burggraven van Leiden, volgens Bockenbergh en anderen, vervaardigd in den jare 1618.*

— 607. *fol.* Généalogie de la maison de Limbourg.

— 645. *fol.* Sommaire des lettres de la Duchesse de Parme.

— 655. 4to. Matières d'état au sujet des guerres des Pays-Bas.

— 658. 4to. Histoire de France, d'Angleterre et des Pays-Bas.

B I J L A G E IV.

Op de Koninklijke Bibliotheek te Parijs heb ik, onder vele andere, de volgende belangrijke handschriften opgeteekend.

No. 105035. Recueil des loix, édits et ordonnances données aux Frisons, par le Roi Charles et l'Empereur Rudolphe. NB. *Il n'y a point d'autre année que celle de 1322, date d'un édit de cet Empereur.*

— 1086. *S. Vict.* Discorso di don Scipion Castri al Giacomo Buoncompagni, generale di S. chiesa, intorno alla andata del Principe Matthia in Fiandra.

— 8385 en 10197^a. Twee Nederduitsche handschriften van Beca's Kronijk.

— 74. *Suppl.* Mémoires historiques sur la Hollande.

— 434. Recueil de pièces pour servir à l'histoire des Pays-Bas dans le 16me siècle. *Hierin bevinden zich verscheidene brieven van Karel V; het vertoog van Hendrik van Brederode aan de Hertogin van Parma; de vonnissen van Brederode en eenige anderen; een brief van Prins Willem I aan den Procureur des Konings, gedagteekend: Dillenbourg 4 Mars 1567, beginnende: Monsr. le procureur jay receu copie de ladjournement etc. vijf en een half bladz. in fol. Voorts: Copie des lettres escriptes au Roy par le Sr. Comte Degmont auparavant morir. — Copie de la lettre escripte au Roy par Levesque Dypre aiant administré le Comte Degmont en sa mort. (De eerste in het Fransch, de tweede in het Latijn.) Copie des lettres du Roy envoyées au duc Dalve. Madrid 25 Juillet 1568. In het Fransch. — Copie des lettres escriptes par le duc Dalve aux gens du conseil destat estans a bois le duc. 17 Juillet 1568. In het Fransch. Copie d'une lettre du même a ceulx du conseil destat. 22 Juillet 1568. id.*

No. 1080. *S. Vict.* Promesse et obligation de Guillaume de Châlon Prince d'Orange, prisonnier de guerre, de payer 40,000 écus d'or pour sa rançon, et autres pièces y relatives.

— 217. *Miss. étr.* Affaires de Hollande et de Flandres en 1566 et suiv.

— 9759. 5. fol. Mémoires des choses passées aux Pays-Bas, de 1576 à 1580. *geschreven in 1580, naar het schijnt door eenen ooggetuige. Vooraan bevindt zich eene Epistre dédicatoire à Messeigneurs Messieurs les Lecteurs de ceste présente oeuvre, waarin de Schrijver onder anderen zegt :*

» J'ai esté meü de faire ces presentes memoires, pour simple-
» ment et purement mettre tout le passé devant vos yeulx,
» comme sy le voiez en une peinture, n'ayant eu regard à
» personne puis que je ne traicte que le vray sans nul de-
» guisement ou connivence. Qui m'at meü ny mettre mon
» nom ny les dedier à personne singulière, pour eviter ce que
» dit le proverbe : obsequium amicos, veritas odium parit :
» vous recepvrez donc messeigneurs s'il vous plait ce mien
» labeur de bonne part, attendant qu'en qualité d'histoire avec
» mon nom vous le lisiés après ma mort, dieu aidant, au-
» quel je prie vous donner ce qui est pour le salut de vos
» ames, du lieu où je suis ce 15 d'aoust 1580." *De gedenkschriften zelve vangen op deze wijs aan :* » Le Roy D'Espaigne,
» voyant que le Duc d'Alve par son insuportable gouvernement
» luy avoit non seulement perdu es Pays-bas les Provinces
» de Hollande et Zeelande avec la Religion catholicque, mais
» estoit en branle de perdre la reste s'il eut continué au Gou-
» vernement, envoya pour Gouverneur et Capitaine général
» de ses pais don Loys de Requesens Grand Commandeur de
» Castille (lequel arriva à Bruxelles le XVII de Novembre
» 1573) en remandant en Espagne ledit duc d'Alve."

» Jcelluy Grand Commandeur fut à tous d'aautant plus
» agréable, que l'on le tenoit pour homme pacifique de poli-
» ce, et droicturier, néantmoins comme quelque tems après
» par l'astucie, malice et ambition de Sancio d'Avila Chaste-
» lain du Chateau d'Anvers et Jeronimo de Roda Espaignolz
» son bon naturel fut gasté et perverty de telle sorte qu'il
» commençoit en beaucoup de poinctz et quasy en tout à

»suivre les traces de son prédecesseur, tomba en tel mescon-
»tentement et desdaing de tous, que quelques mois avant sa mort
»ceulx de Brabant et aultres avoient envoyé vers sa maiesté
»pour la supplier de le demettre et en envoyer un aultre de
»son sang.” — *Dit werk is met echte stukken en docu-
menten van verschillenden aard verrijkt.*

Voor de Nederlandsche letterkunde heb ik de vol-
gende gedrukte werken opgeteekend :

- a. Den Dietschen Doctrinael. Delft 1489.
- b. Den spiegel der jongers. Gheprent tot Leyden, by my
Jan Zeuers. 12vo. houtsn. *Einde :*

Die dese materie heeft bescreuen
Ende in rimen heeft versaemt.
Voer gode moet hi sijn verheuen
Lambertus goetman is hi genaemt
Jnt selue iaer hier nea (*sic*) gheraemt.
Dusent. CCCC. tachtentich ende acht.
Wort dit boeck so dat betaemt
Den derden dach in maerte volbracht.

c. Dits tboek van den pelgrim, welck boeck nuttich ende
profitelick is allen kersten menschen te leeren den wech, welc-
ken wech men sculdich is te gaen of te laten die haer pel-
grimagie doen moeten in deser werelt ten ewighen leven. cum
gratia et privilegio. Antw. Henr. Eckert van Homburch. 1516.
den IX dach van Nouember. 4to. — *Het is een allegorische
roman in den vorm van eenen droom; een pelgrimaadje
naar Jerusalem, vrij onderhoudend geschreven. De au-
teur zegt, dat het lezen van het schoone gedicht van de
roos (le Roman de la Rose) hem de eerste aanleiding tot
dit werk gegeven heeft.*

d. Der dieren paleys. *Z. tit. Aan het einde:* Gheprent
bi my Jan van doesborch Thantwerpen. Int iaer ons heeren
M. CCCCC. ende XX. den vijfsten dach in Meye. *Met houtsn.
in 4to. Op de laatste bladzijde is een Koning afgebeeld op*

zijnen troon, geblinddoekt, aan weêrszijde eene faam, met het onderschrift: gheluck. Auontuere. ongheluc. Het werk is eene natuurlijke historie of bestiaris.

e. Hier beghint die prologhe van der scoenre historien hertoghe godeuaerts van boloen. *Het werk is geen roman, maar geschiedenis, en in acht boeken verdeeld. In den proloog zegt de Schr. onder anderen: Daer om achteruolghende daer van die historie vten latine ouer gheset. is nu alhier in prenten verclaert. om enen ygheliken die schoen historie hier na volghende te communiceren. ende ter kennissen te brengen. Gekl. houtsn. 4to. Z. j. pl. en dr. Achter op den band staat: Goudae Ger. Leeu circa 1480.*

f. (Geschiedenis van den Trojaanschen oorlog.) *Begin: Dit is die tafel van deser historien. Daarna: Hier beghint dat prologus ind' historien van troyen als si bescreuen is bi den rechter guidonem van der columnen. Aan het einde: Dit boec is voleyndet ter goude in hollant bi mi gheraert leeu Int iaer ons heren M. CCCC. ende LXXIX den vierden dach in Junio. — Daaronder twee wapens. 4to. Het werk is eene geschiedenis van Troje in 35 boeken verdeeld.*

g. Hier beghint den volumen ghenoeemt die vergaderinge der historien van troyen ghecompozeert ende vergadert van den eerbaren man meester roelof die smit priester ende cappellaen van mijn zeer geduchtighe here mijn here den hertoghe van bourgongen philippus. Int iaer. m. CCCC. ende LXVIII. *Aan het einde: Dit boec is getranslateert tot harlem in hollant wt den walsche in duytsche ende oec voldruet int iaer ons heren m. CCCC. ende LXXXV. opten vijftien dach in meye. 4to. houtsn. — Het werk schijnt geen roman te zijn.*

h. (Jason) *Z. t. de prol. begint: De galeyen mijns verstants onlancks gheleden vlotende in die diepten der seen van vele ende diueersche oude hystorien also ic in meeninghe was mijn geest te leyden in de hauen daer ic meende rust te nemen Onuersienlic heeft hem seer na by my geopenbaart een scip gheleyt bi een man alleen. — Aan het einde: Hier eyndet de geheele historie van den vromen ridder iason Ende is geprent te haerlem in hollant. Z. j. en dr. 4to. houtsn. Op den band staat: circa 1485.*

i. [H]ier beghinnen ter eren goods ende totter menschen leringhe ende salicheit seer notabile historien ghetoghen wten gesten ofte croniken der romeynen tracterende ende roerende van die doecheden ende sonden. ende die ghemoralizeert ende ghetoghen tot enen gheesteliken sinne. *Einde*: 1481 ter goude in hollant op den laetsten dach van April by gheraert leeu. 4to. *houtsn.*

k. Die historie van den vromen ridder parys ende van die schone vienna des dolphijs dochtere. — *Het eerste hoofdstuk begint*: Ten tiden van coninc Kaerle van vrancrijē int iair ons heren. M. CC. LXXI. was int lant van dolfinie in een stadt gheheten vienne een rijk baenre here dolfijn die men hiet her godeuaert dallenson. ende was van sconincx bloede een seer machtich here ende groot van hem seluen van lande ende van goede ende was een seer wijs man also dat hi doer sijn vroeddom vanden coninc seer bemint was. ende insgelijcx van alle den anderen heren ende baenroodsen van des conincs houē. Dese hadde te wiue een seer schoone vrouwe gheheten dyane ende was so vterliken schone als dat si werdich was dies naems dyane. dat is te seggen negensterre. — *Einde*: dit boeck is voleyndt ende geprent in die vermaerde coopstadt van Antwerpen by my geraerd t leeu. Jnt iair ons heeren M. CCCC. ende LXXXVII. op den XIX dach van meyde. — *Daaronder het Antwerpsche wapen*, 4to. *houtsn.* *Deze volksroman is naar het Fransch gevolgd.*

l. Dit is der zotten ende der narren scip. — *Begin*:

Der narren scip.

Der narren scip is miinen name
Om dat ic alle die zotten versame
Dus ben ic vele te zeer gheladen
Elc zal my vlien can ict hem raden
Zo wie hier in comt om zinn behaghen
En vindt int hende niet anders dan claghen.

Hieronder eene houtsnede, voorstellende het narrenschip, en dit onderschrift:

Die stierman van den scepe.

Hoort hoort, ghii zotten ghii dwasen ghii dorren
Der narren scip wilt hem gaen porren
Elc haeste hem dier wilt inne varen
Men driincker, men sciincker, men speelter op snaren
Men heischter gheen gheldt ten zii ten hende
Met lanc te berghene ic menighen scende.

Dit es de vorsprake ende prologe van desen wercke.

Anghemerckt dat also de wiise scrijft der zotten ghetal is zonder hende: ende om dat men de verkeerde niet lichtelic bekeeren en can ende nochtans elc sculdich is naer ziiin vermoghen ziinen euenkersten te berespene ende tonderwiisene alst hem nut dunct: zo heeft meister Sebastianus Brant docteur in decreten ende wereldelicke rechten eenen goeden middel vonden omme de gecke. zotte. dwase. dorre. ende onwiise (die ic voor een neme) zoetelicken te onderwiisene met vele leeringhen ghenomen vut der heiligher schrifturen ende den ghescreuenen rechten. dewelcke hii niet stranghelic noch hardelic also als de filosofhen pleghen: maer ghenoechelic. also Esopus ziiin biispelen ende saghen oft fabelen vertelt. ons gheeft sprekende van eenen scepe dwelcke naer ziiin ouerlandsche sprake gheheiten es der narren sciff dat is der zotten ofte dwasen scip.

Boven elk hoofdstuk staat eene houtsnede met bijschrift; b. v. een zot, die zakken meel vult; daarboven:

Al hebbic meel bouen dusentich ponden
En can ghestoppen quaed sprekende monden.

Ten slotte van elk hoofdstuk spreekt een leeraar eene zedeles uit. — Einde: Dit vorseide werck vut den latyne ende walsche in duytsche ver stelt, is gheprent gheweest te Parijs By Guide coopman ghenaemt: den VI. in Junio Jnt Jaer van gratien vijftienhondert. Gode zijs danck ende lof.
4to. houtsn.

B I J L A G E V.

Op de boekerij van het Arsenaal te Parijs heb ik onder de Nederduitsche handschriften, aangeteekend in den algemeenen Catalogus van HAENEL, bijzonder aan te vullen:

No. 15. *folio*, op papier. De zedelycke doot oft verstervinge der sielen. begrypende oeffeningen der deugden die droefheyty luyden, gemaect door den eerwerdigen heer, Heer Mertinus van Sint Truyden, canonic Regulier onder het cappittel van Wyndesim ende Rector van t clooster van bethanien binnen Mechelen. 1654. *Afgeschreven door eene non, ten behoeve harer zusteren. Het is een zedelyk gedicht met eenen uitvoerigen commentarius in proza voorzien.*

— 5. *4to*. op perkament. *Genotuleerd*: Regle de S. Augustin. *Voorin staat de inhoud dus opgegeven:*

In desen boeck staet bescreuen

Eerst Ons heyleghen vaders Sint Augustijns regule.

Item I deel van d'expositien opt' voirsr. regulen.

Item die IIII oeffeninghen.

Item Ruysbroeck van den XII beghynen.

Item I deel van broed' jan des Kocs boeke.

— 6. Een bundel leerredenen van S. Jheronimus en S. Bernardus van Claraval.

— 10. *8vo*. *perk*. Een horarium geschreven in 1505, waarin eene Nederd. vertaling van het *Stabat Mater*, in twaalf zesregelige strophen. *Begin:*

Die moeder stont vol van rouwen

einde:

Ten paradyse der glorien.

Gedrukte Werken.

No. 17792. fol. La destruction de Troye en Allemand (!)
Eene uitgave van onzen Nederl. volksroman, gedrukt te Antwerpen 1556 en geapprobeerd in 1555.

— 17765. 4to. Jason et Hercule en Allemand. *De titel was*
Van Jason ende
Hercules

Dye wonderlike ende vreemde historien. Ende hoe dat die edel Jason ghewan dat gulden vlies ende van zijn amoreusheyt ende van zijn ander vrome feyten. Ende oock van den vromen feyten des alderstercksten Hercules hoe dat hi dye Tyrannen vervolchde, ende hoe dat hi die wonderlycke monstereu versloech ende doode. Gheprent by mi Simon Cock. — *Het werk begint met eenen proloog, aan de Vliesridders gerigt. Aan het einde leest men: Gheprent Thantwerpen op die Lombaerde veste teghen die Gulden hant ouer. By mi Symon Cock. Int jaer ons Heeren M. CCCCC ende LVI. Den eersten dach van October.*

— 17761. 4to. Hercules en allemand 1676. *Deze heb ik niet kunnen inzien, daar het werk verplaatst was.*

4to. houtsn. Een schoone historie van Bueijn: des Grauen sone van Austoen: wt Enghelant gheboren. Die welcke veel wonderlycke auontueren (in sijn leuen) van stryden: amoreusheyt: ende verraderyen gehadt heeft. Ende hoe hi na maels trouwde die schone Susiane: des Coninx dochter van Ermenien: die wonderlycke fortune ghehadt hebben. Ende daer nae coninck van Enghelant ghecroont wert. — *Vooraf gaat een proloog; het werk zelf is met verzen doorvlochten. Aan het einde staat: Dit boeck is gheuisiteert. By Meester Jasper de Mera. By dye K. Maiesteyt daer toe ghecommitteert ende daer bi gheconsenteert. Hans van Liesuelt. Ghesworen boeckprinter op die Camerpoorte, in den schilt van Artoys. Int jaer ons Heeren. MCCCC. LII. Den XXIII. Octobris. Een verslag van dezen roman geeft de Biblioth. des romans, Paris 1777. t. I.*

4to. Die schoone hystorie van malegijs. Een schoone ende nieuwe Historie autentijck. Die dat veruaerlijck paert Rosbeyaert wan. Ende die veel wonderlycke ende auontuerlike dingen bedreef in zijn leuen met zijn consten: ghelijck dese historie verclaert ende is seer ghenoechlijck om lesen van nyeus ghecorrigeert. Gheprint Tantwerpen inden witten Haeswint, bi Jan van Ghelen. *De approbatie is van 1554. stil. Brab. Einde:* Gheprint Thantwerpen. Anno XVC. LVI. — *Het werk is met zeer goede verzen doormengd. Een verslag vindt men in de Bibl. des romans, 1777. t. I.*

— 4to. *houtsn.* Een schoone ende amoreuse historie van Ponthus ende die schoone Sidonie welke waren beyde van Coninclycker afcoemsten Ponthus des coninx Tibours sone Coninck van Gallissien ende Sidonie des Coninx huguets dochter van Britanigen, seer ghenuechelijck om lesen, soo in amoreusheyt ende stryden, welke veel wonderlycke fortuynen van feyten van wapenen binnen synen leuen gehadt heeft, ende namaels noch ghecroont wert Coninck van Gallissien ende van Britanigen: Gheprint Thantwerpen op die Lombaerde veste, tegen ouer die gulden hant by mi Niclaes vander Wouwere Anno. D. LXIII (1564).

ERRATA.

Bl. 11. r. 11. *voor* à *lees* là.
— — r. 23. — par — pas.
— 25. r. 25. — *nog heden* — *steeds*.

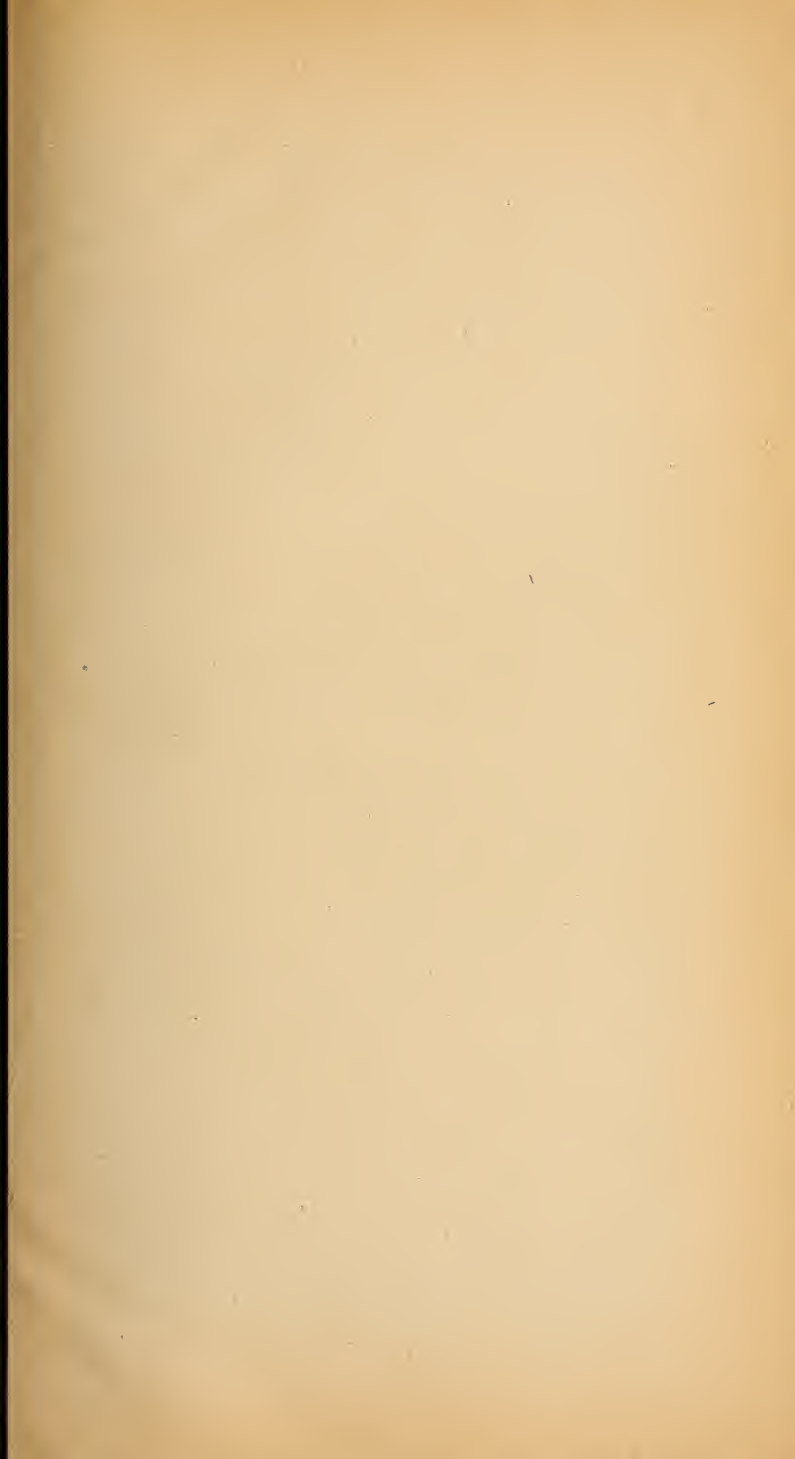

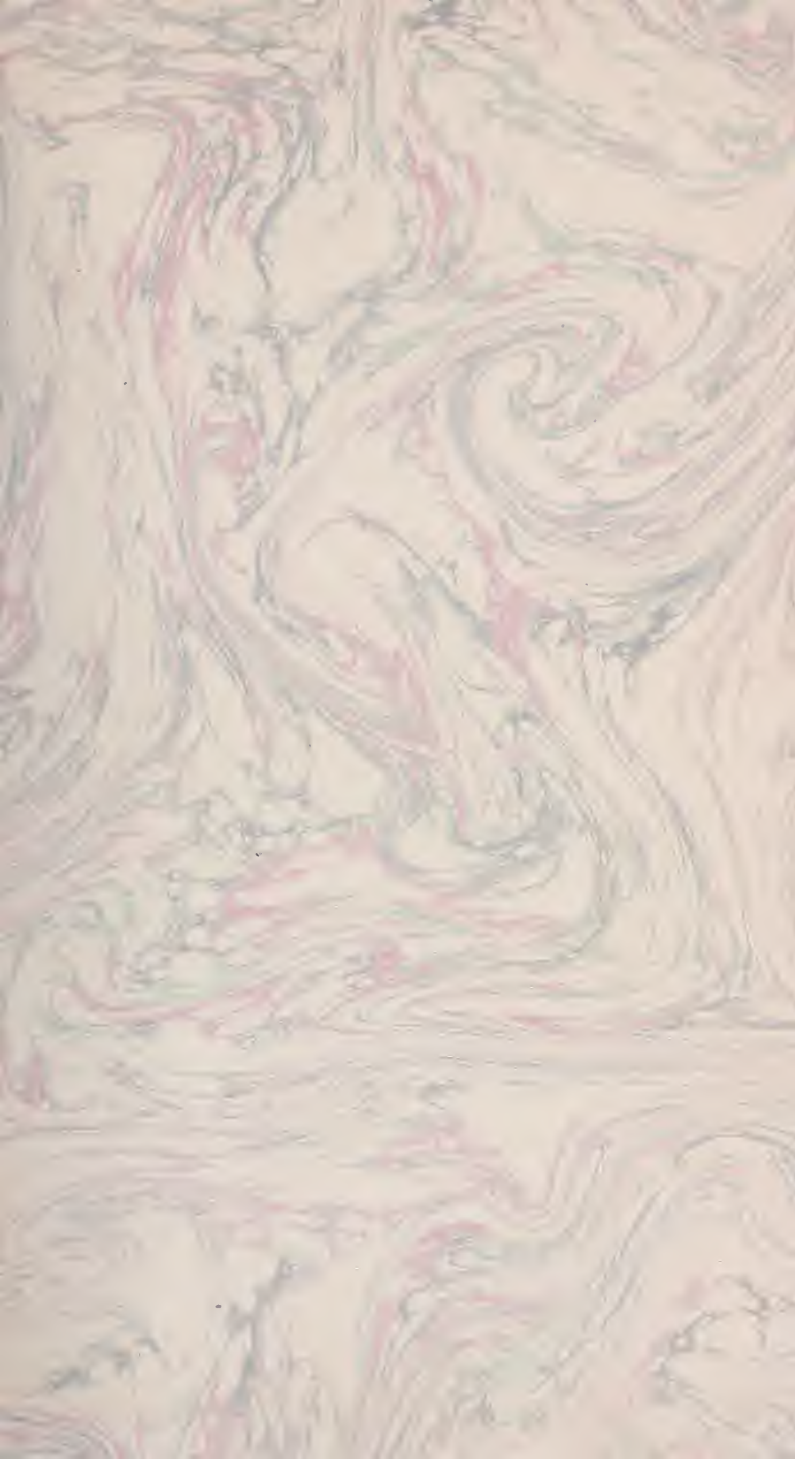

LIBRARY OF CONGRESS

0 009 165 976 1

